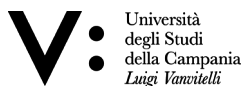

Co-funded by the Justice Programme
of the European Union

Priročnik za razumevanje zgodnjih znakov radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporih

Kazalo

Seznam kratic.....	2
Kazalo slik.....	2
Kazalo preglednic.....	2
Zahvale	3
UVOD.....	4
POGLAVJE 1 - Koncept radikalizacije: psihosocialna perspektiva.....	6
1.1 Opredelitev radikalizacije.....	7
1.2 Teoretični modeli radikalizacije	7
1.3 Dejavniki tveganja radikalizacije.....	10
1.4 Teoretične razlage radikalizacije.....	12
Zaključek.....	13
POGLAVJE 2- Procesi radikalizacije v zavodih za prestajanje kazni zapora.....	15
2.1. Opredelitev radikalizacije v zaporu	16
2.2. Dejavniki tveganja radikalizacije v zaporu	17
Individualni dejavniki tveganja	17
Dejavniki tveganja, povezani z zaporniškim okoljem	17
2.3. Teoretični modeli in razlage radikalizacije zapornikov	18
Zaključek.....	22
POGLAVJE 3 - Ocenjevanje tveganja za radikalizacijo v zavodih za prestajanje kazni zapora	25
3.1 Ocena tveganja: za kaj pravzaprav gre?	26
3.2 Ocena tveganja v okviru radikalizacije v zaporih in nasilnega ekstremizma	26
3.3 Viri, instrumenti in pristopi za ocenjevanje tveganja radikalizacije v zaporu.....	28
3.4 Premisleki glede ocene tveganja.....	31
Zaključek.....	32
POGLAVJE 4 - Preprečevanje in boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu v zavodih za prestajanje kazni zapora	34
4.1. Zaporski režimi	35
4.2. Preprečevanje in boj proti radikalizaciji: preliminarne razlike	36
4.3. Deradikalizacija in odvrnitev	37
4.4. Vrste posegov v prevzgojnih ustanovah	38
4.5. Osredotočenost na posebne skupine ranljivih storilcev kaznivih dejanj	47

Zaključek.....	48
Splošne ugotovitve	50
Viri.....	53
Priloga I – Vseevropska spletna anketa: vprašanja.....	61
Priloga II – Sestanki fokusnih skupin: vzorčni vprašalnik.....	62
Priloga III – Intervjuji z mladimi v zaporu ali v probacijskih okoljih: vprašalnik .	63

Seznam kratic

ERG	smernice glede tveganja za ekstremizem (Extremism Risk Guidance)
NGO	nevladna organizacija (Non-governmental Organization)
RAN	Mreža za ozaveščanje o radikalizaciji (Radicalization Awareness Network)
UNODC	Urad ZN za droge in kriminal (United Nations Office Drug and Crime)
UNDP	Program ZN za razvoj (United Nations Development Programme)
VERA	Ocena tveganja za nasilni ekstremizem (Violent Extremism Risk Assessment)
VERA 2R	Revidirana ocena tveganja za nasilni ekstremizem 2 (Violent Extremism Risk Assessment 2 Revised)

Kazalo slik

<i>1. Moghaddamov model stopnišča</i>	<i>8</i>
<i>2. Borumov štiristopenjski model teroristične miselnosti</i>	<i>9</i>
<i>3. Piramida radikalizacije mnenj</i>	<i>10</i>
<i>4. Piramida radikalizacije dejanj</i>	<i>10</i>
<i>4. Družbeni razvojni model radikalizacije</i>	<i>11</i>

Kazalo preglednic

<i>1. Pomembnejši dejavniki tveganja za radikalizacijo</i>	<i>11</i>
<i>2. Glavni dejavniki tveganja, značilni za zaporniško okolje, ki spodbujajo radikalizacijo zapornikov</i>	<i>21</i>

Sereny je projekt, ki ga sofinancira program Justice Evropske unije, GA št. 101007425. Za vsebino tega priročnika je izključno odgovorna izvajalska skupina projekta in Evropska komisija ne more biti odgovorna za kakršno koli uporabo informacij iz tega priročnika.

Avtorji:

Nicolò Maria Iannello, Aldo Schiavello (Università degli Studi di Palermo).

Sodelavci:

Università degli Studi di Palermo (Italija);

Avokati i Popullit (Albanija);

Mirovni Inštitut (Slovenija);

Prodos Consulting (Italija);

Universitat de Barcelona - OSPDH (Španija);

Universität für Weiterbildung Krems (Avstrija).

Zahvale

Zahvaljujemo se vsem nacionalnim upravam zapora in zavodom za prestajanje kazni, ki so sodelovali v naši raziskavi in omogočili partnerjem iz petih držav, vključenih v projekt »Sereny«, izvedbo terenske raziskave (fokusne skupine, intervjuji z mladimi zaporniki, zbiranje informacij o mladih prestopnikih, radikalizirani ali ogroženi). Izražamo hvaležnost vsem prvim operaterjem, psihologom, vzgojiteljem, socialnim delavcem, kulturnim mediatorjem, zaporniškemu osebju, direktorjem in zainteresiranim stranem za dragocene vpogleds v (de)radikalizacijo in procese odvajanja znotraj popravnih ustanov, o instrumentih za zgodnje odkrivanje signale radikalizacije ter o programih za preprečevanje in boj proti takemu pojavu med priporniki.

Hvaležni smo usmerjevalnemu odboru projekta Sereny za njihove neprecenljive prispevke, ki so omogočili pripravo priročnika. Še posebej se zahvaljujemo prof. Marii Grazii Lo Cricchio (docentki za razvojno in izobraževalno psihologijo, Univerza v Basilicati, Italija) za revizijo rokopisa in dragocene predloge, ki so izboljšali kakovost priročnika; hvaležni smo prof. Alidi Lo Coco (redni profesor za razvojno in izobraževalno psihologijo, Univerza v Palermu, Italija, in vodja odbora), ki je nadzorovala proces pisanja in pomagala pri poročanju podatkov iz terenskih raziskav.

Zahvaljujemo se tudi prof. Ignaziu Grattaglianu (redni profesor za klinično kriminologijo in forenzično psihopatologijo, Univerza Bari Aldo Moro, Italija) in prof. Pasquale Musso (izredni profesor za razvojno in izobraževalno psihologijo, Univerza Bari Aldo Moro, Italija), člani usmerjevalnega odbora, za podporo raziskovalni skupini v različnih fazah projekta »Sereny«.

UVOD

Upravičenci in cilji tega priročnika

Vsebina tega priročnika je rezultat dvoletnega (2021-2023) projekta "Sereny - *Krepitev pristopov za preprečevanje radikalizacije mladih v zaporskih in probacijskih okoljih*", ki ga sofinancira Program Evropske unije za pravosodje (GA 101007425). Splošni cilj tega projekta je bil razviti orodja, smernice in priporočila za podporo učinkovitemu izvajanju protiukrepov in praks za preprečevanje radikalizacije mladih storilcev kaznivih dejanj v zaporskih ustanovah, ki spoštujejo človekove pravice navedenih mladih storilcev.

V skladu s posebnimi cilji projekta je ta priročnik zasnovan tako, da pomaga vodstvu zaporov, osebju v zaporih/probacijskih okoljih, nevladnim organizacijam, ki v partnerstvu sodelujejo z organi v zaporih in probacijskih okoljih, ter oblikovalcem politik pri zagotavljanju večjega razumevanja družbenih in individualnih razsežnosti radikalizacije ter pravočasnem odkrivanju in ukrepanju v zvezi z njimi s preusmerjanjem odnosov in vedenja med ogroženimi, osumljenimi ali že radikaliziranimi mladimi priporniki v prevzgojnih ustanovah.

Ta priročnik je razdeljen na dva dela. Prvi del z naslovom "*Teoretični vpogled v procese radikalizacije*" uvaja koncept radikalizacije, povzema nekatere razpoložljive teoretične modele/razlage o takem pojavu v zaporu in zunaj njega ter navaja tiste dejavnike tveganja, ki bi lahko prispevali k pojavu in stopnjevanju radikalizacije med splošno populacijo in populacijo v prevzgojnih ustanovah.

Drugi del z naslovom "*Ocenjevanje in preprečevanje radikalizacije v zavodih za prestajanje kazni zopora: dokazi, zbrani na podlagi raziskav na terenu*", se osredotoča tako na pristope za odkrivanje in spremljanje znakov radikalizacije med mladimi zaporniki v daljšem časovnem obdobju kot tudi na strategije za izvajanje učinkovitih programov preprečevanja in boja proti radikalizaciji. V tem poglavju se teoretični pristop pridruži ugotovitvami raziskav na terenu, ki jih je izvedlo pet držav, ki so sodelovale v projektu "Sereny": Italija, Španija, Slovenija, Avstrija in Albanija. Te raziskave so bile sestavljene iz fokusnih skupin, v katerih je sodelovalo osebje v zaporih, ter razgovorov z mladimi storilci kaznivih dejanj.

Opozoriti je treba, da se ta priročnik ne osredotoča na določeno obliko radikalizacije (npr. versko radikalizacijo), temveč poskuša te psihosocialne mehanizme, na katerih temeljijo procesi radikalizacije, pojasniti in ponazoriti v bolj splošnem smislu.

Nazadnje naj omenimo še, da priročnik vsebuje okvirčke, slike in preglednice, ki bralcem pomagajo vizualizirati in izluščiti najpomembnejša sporočila.

PRVI DEL

Teoretični vpogled v procese radikalizacije

POGLAVJE 1 - Koncept radikalizacije: psihosocialna perspektiva

Z namenom kontekstualizacije pričujočega priročnika na področju literature o radikalizaciji smo se odločili, da ta pojav najprej teoretično opredelimo in na kratko pregledamo modele ter pojasnila, v katerih se upoštevajo s tem pojavom povezani procesi.

Prav tako smo na kratko opredelili individualne in družbene dejavnike tveganja, povezane s pojavom radikalnih stališč in vedenj pri posamezniku ter z vključevanjem posameznikov v ekstremistične skupine, ki za doseganje pričakovanih družbenih sprememb uporabljajo nasilje.

Pri tem verjamemo, da lahko bralcem pomagamo razumeti razloge in pogoje, ki posameznike privedejo do tega, da prevzamejo ekstremistične poglede na svet in se začnejo obnašati nasilno. Z našega stališča je preliminarni poudarek na splošni radikalizaciji temeljnega pomena za uvedbo specifične oblike, ki jo raziskujemo v tem priročniku, tj. radikalizacije, ki se pojavlja v zaporniških okoljih, kar bomo globlje analizirali v naslednjem poglavju.

1.1 Opredelitev radikalizacije

Čeprav se pojem *radikalizacija* pogosto uporablja, je še vedno zavajajoče operacionaliziran (Sedgwick, 2010), zvečine pa še naprej tudi ostaja nejasno, kako je povezan z ekstremizmom, nasilnim ekstremizmom in terorizmom (Pels & de Ruyter, 2012).

KLJUČNI KONCEPTI

(Barrett et al., 2018; Doosje et al., 2016; Hafez & Mullins, 2015; Maskaliūnaitė, 2015; Primoratz, 1990; Shanahan, 2016; Schwenkenbecher, 2012)

Radikalizacija: progresivna zavezanost ekstremnim ideologijam in prepričanjem, ki bi lahko upravičila uporabo nasilja za doseganje političnih, verskih in družbenih ciljev (npr. vzpostavitev novega družbenega reda). Radikalizacija se nanaša na kognitivno domeno (*kognitivna radikalizacija*), lahko pa vodi tudi do točke, na kateri upravičuje uporabo nasilnih sredstev za izvajanje družbenih sprememb (*vedenjska radikalizacija*). V nekaterih primerih doseže vrhunec s sodelovanjem v terorističnih skupinah in izvajanjem terorističnih dejanj.

Ekstremizem: znatno odstopanje od temeljnih vrednot, norm in načel določene družbe z namenom, da bi jih razveljavili ali zamenjali.

Nasilni ekstremizem: poudarek je na vedenjski komponenti ekstremizma. V tem primeru ekstremist uporablja nasilne metode za uresničitev vseh pričakovanih sprememb v svoji družbi. Motivi za uporabo nasilja so lahko politični ali družbeni, lahko pa so povezani tudi z medkulturnimi konflikti.

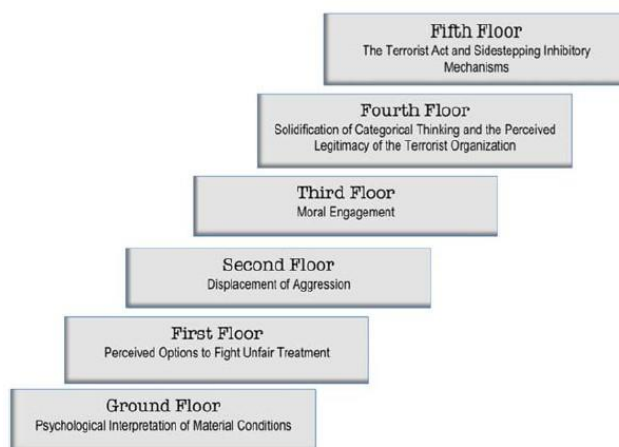
Terorizem: izvajanje nasilja nad civilnim prebivalstvom ali skupinami, ki ga običajno izvajajo podnacionalne skupine ali tajni agenti. V terorističnem napadu obstajata dve vrsti tarč: neposredna tarča, to so žrtve, in končna tarča, kot so vlade, institucije ali javnost, ki naj bi jih napad ustrašoval in prisilil, da sprejmejo zahteve teroristov. Cilj terorista je povzročiti prestrašenost v večji populaciji, da bi dosegli pričakovane družbene spremembe.

Na splošno je radikalizacija opredeljena kot proces, s katerim posamezniki sprejmejo sisteme prepričanj, ki bi lahko upravičili uporabo nasilnih sredstev za politične namene in za doseganje družbenih sprememb (Dandurand, 2015; Maskaliūnaitė, 2015). Na podlagi takšne upodobitve se zdi, da radikalizacija pomeni postopno zavezanost pogledom na svet, ki so v nasprotju s pogledom na svet, ki velja v prevladujoči družbi (*ekstremizem*), kar bi lahko utrlo pot nasilju (*nasilnemu ekstremizmu*) in doseglo vrhunec v *terorizmu* (Hafez & Mullins, 2015).

1.2 Teoretični modeli radikalizacije

V nekaterih teoretičnih modelih je radikalizacija opisana kot zaporedje korakov. V svojem modelu "stopnišča, ki vodi do terorizma", je Moghaddam (2005) uporabil pritličje in pet višjih nadstropij kot metaforo za postopek, v katerem se posameznik radikalizira, včlani v teroristične skupine in začne izvajati brutalna dejanja. V pritličju so osebe, ki kot posamezniki ali pa kot člani skupine zaznavajo nepravico, prikrajšanost ali grožnjo tako na osebni kot na kolektivni ravni. V prvem nadstropju prevladujejo tisti, ki menijo, da morda obstajajo možni načini za premagovanje takšnih zaznanih neenakosti (npr. vplivanje na postopke sprejemanja odločitev organov), do drugega nadstropja pa pridejo tisti, ki nimajo možnosti izraziti svojega nezadovoljstva in sodelovati pri odločanju ter zato iščejo priložnosti, s katerimi bi svojo agresijo lahko prenesli na zunanje skupine, ki jih dojemajo kot

vzrok svojih težav. Ti posamezniki lahko še naprej nadaljujejo vzpon in končajo v tretjem nadstropju, kjer "prebiva" splošno sprejeta morala terorističnih organizacij, ki legitimira uporabo nasilja. V četrtem nadstropju poteka novačenje v teroristične organizacije, posamezniki pa se zavežejo k "črno-belemu" pogledu na svet, v katerem prevladuje stališče "mi proti njim". V petem in zadnjem nadstropju se člani teh organizacij usposobijo in opremijo za izvajanje terorističnih dejanj, ki bi lahko bila usmerjena tudi na civilno prebivalstvo, ki zanje prav tako predstavlja sovražnika, saj se ne pridruži uporom v boju proti nelegitimnim oblastem in institucijam.

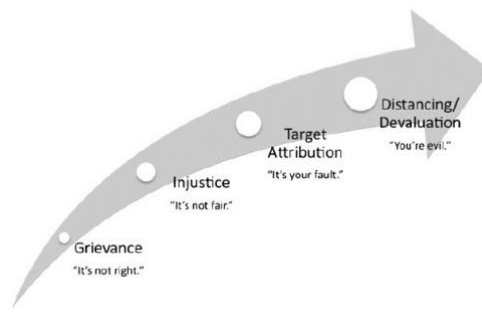

Slika 1 Moghaddamov model stopnišča¹

Podobno so Doosje in sodelavci (2016) razlikovali tri faze radikalizacije: (1) občutljivost; (2) članstvo v skupini in (3) ukrepanje. V prvi fazi so posamezniki dovzetni za radikalne ideologije in skupine, ki izpolnjujejo njihove potrebe po pomembnosti, gotovosti in pripadnosti ter ki jim pomagajo premagati dojemanje neprimernega ravnanja/nepravičnosti, ki so ga deležni v družbi. V drugi fazi so se posamezniki pripravljali pridružiti skupinam, s katerimi se postopoma začnejo počutiti vse bolj povezane in katerim so zvesti. V zadnji fazi so posamezniki nagnjeni k uporabi nasilja nad drugimi skupinami, da bi dosegli pričakovano spremembo. Opozoriti je treba, da so Doosje in sodelavci z vsako fazo modela povezali tudi *mikro*-, *mezo*-in *makro*- dejavnike tveganja, ki imajo pomembno vlogo pri "napredovanju" iz ene faze v drugo.

Nazadnje pa je tudi Borum (2011a) predlagal štiristopenjski model, s katerim pojasnjuje, kako ljudje postopoma razvijajo teroristično miselnost. Takšen konceptualni pristop se začne s posamezniki, ki nezadovoljivo stanje (zameri, *to ni prav*) začnejo dojemati kot nepravilno, nadaljuje s posamezniki, ki identificirajo tiste osebe, ki bi jih lahko okrivili za krivico, ki se jim dogaja, in zaključi s posamezniki, ki demonizirajo in razčlovečijo druge. Zadnji proces, ki je lahko mišljeno kot moralno kognitivno izkrivljanje, omogoča ljudem, da izvajajo brutalna dejanja zoper tiste osebe, ki jih obravnavajo kot svoje sovražnike.

¹ Vir: Borum, 2011a, str. 40.

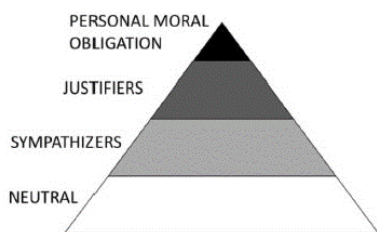
Slika 2 Borumov štiristopenjski model teroristične miselnosti²

Zanimivo je dejstvo, da je lahko sklicevanje na radikalizacijo kot *proces*, katerega posledica je nasilje, zavajajoče, saj ne obstajajo jasni empirični dokazi, ki bi upravičevali "urejeno zaporedje korakov ali postopkov, ki vodijo do rezultatov" (Hafez & Mullins, 2015, str. 959). Posledično so nekateri nameravali pojasniti radikalizacijo kot "povečanje in/ali krepitev ekstremnega razmišljanja, čustev in/ali vedenja posameznikov in/ali skupin posameznikov" (Mandel, 2009, str. 111) ali kot "razvoj prepričanj, čustev in dejanj v podporo kateri koli skupini ali vzroku konflikta" (McCauley & Moskalenko, 2017a, str. 4).

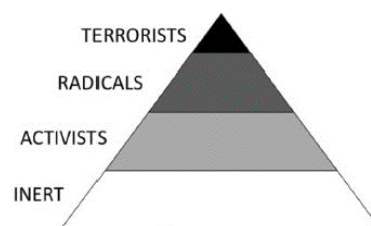
Poleg tega je bilo opozorjeno, da teoretiziranje o radikalizaciji kot splošnem konceptu morda ne bo naletelo na plodna tla (McCauley & Moskalenko, 2014), saj se kognitivna radikalizacija razlikuje od vedenjske radikalizacije (Dalgaard-Nielsen, 2010; Hafez & Mullins, 2015). Prva se dejansko nanaša na zavezanost svetovnim pogledom, ki so v nasprotju s pogledi na svet, ki veljajo v prevladujoči družbi, druga pa na sodelovanje v radikalnih pobudah, od pravnih (aktivističnih) do nasilnih (*radikalizem*); (Moskalenko in McCauley, 2009).

Opozoriti je treba, da sta McCauley in Moskalenko (2017b) razlikovala med *radikalizacijo mnenj* in *radikalizacijo delovanja* ter predlagala tako imenovani "model dveh piramid", ki se osredotoča na rezultate teh dveh različnih oblik radikalizacije. Na dnu "mnenjske piramide" so *nevtralne osebe*, torej tisti, ki jih ne zanima noben politični vzrok; višje v piramidi so umeščeni *simpatizerji*, torej tiste osebe, ki se zavzemajo za vzrok, vendar ne opravičujejo uporabe nasilja; še višje se nahajajo *utemeljevalci*, torej tisti, ki opravičujejo nasilje kot sredstvo za doseganje svojega cilja; povsem na vrhu pa so tiste osebe, ki se čutijo moralno dolžne, da se za doseganje svojega cilja borijo z zatekanjem k nasilju. Kar zadeva "piramido delovanja", pa so povsem na dnu *inertni* posamezniki, torej tisti, ki ne izvajajo nobenega dejanja v podporo kateri koli skupini in ki se ne zavzemajo za noben vzrok; višje v piramidi so *aktivisti*, torej tiste osebe, ki izvajajo pravna dejanja za svojo skupino/vzrok; sledijo *radikalci*, torej tisti, ki izvajajo nezakonita in nasilna dejanja; povsem na vrhu pa so *teroristi*, torej posamezniki, ki napadajo civiliste in širijo strah. Kot poudarjata avtorja, tu ne gre za modele stopnišč, saj lahko posamezniki preskočijo ravni v piramidah (McCauley & Moskalenko, 2017b).

²Vir: Borum, (2011a), str. 39.

Slika 3 Piramida radikalizacije mnenj³

Slika 4 Piramida radikalizacije dejanj⁴

Kot sklepno pripombo je treba izpostaviti, da se le majhen del oseb z radikalnimi prepričanji zateče k ekstremnim in nasilnim dejanjem, za kar se zdi, da poudarja dejstvo, da je zveza med radikalnimi stališči in vedenjem le šibka (Moskalenko & McCauley, 2009). Glede na to bi si gonila, ki silijo ljudi, da sprejmejo monolitne poglede na svet in na podlagi teh uporabljajo nedemokratska in nezakonita sredstva za izvajanje družbenih sprememb, zaslužila, da jih nadalje preučimo. Zato bomo sedaj nadaljevali z rekapitulacijo dejavnikov tveganja, povezanih z radikalizacijo.

1.3 Dejavniki tveganja radikalizacije

Radikalizacija je neverjetno zapleten pojav, ki je bil v veliki meri raziskan v okviru psiholoških in družboslovnih ved (pregledi so na voljo v Borum, 2011a, 2011b; Victoroff, 2005). Zanimivo je, da se je po več kot štiridesetih letih raziskav pokazalo, da le manjšina tistih oseb, ki se radikalizirajo in katerih dejanja se stopnjujejo v nasilni ekstremizem, trpi zaradi psihopatologij (Gill & Corner, 2017). Takšni dokazi so znanstvenike spodbudili, da so radikalizacijo začeli obravnavati kot produkt interakcije več dejavnikov tveganja, vključno z nekaterimi duševnimi ali osebnostnimi nepravilnostmi. V svojem integrativnem psihološkem modelu radikalizma so Soliman in sodelavci (2016) na primer dokazali, da medsebojne povezave kognitivnih, psihopatoloških in psihosocialnih spremenljivk igrajo ključno vlogo pri spodbujanju radikalizacije.

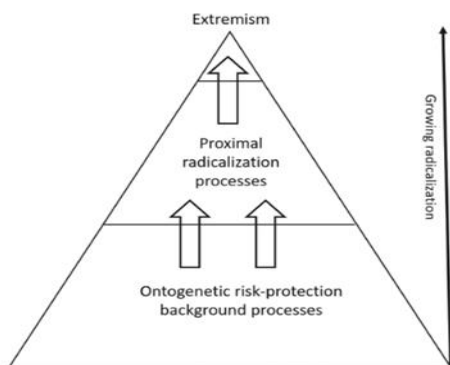
Podobno so Campelo in sodelavci (2018) predlagali tristopenjski model radikalizacije, v katerem se razlikujejo posamezni mikro- in makro-okoljski dejavniki tveganja, povezani s tem pojavom. Na osebni ravni ti vključujejo psihiatrične motnje, psihopatološke mehanizme, psihološko ranljivost, osebno negotovost in negotovost glede identitete ter dožemanje zatiranja, na mikro-okoljski ravni pa zajemajo krhke družinske odnose ter prijateljstva z radikaliziranimi posamezniki ali gojenje občudovanja do njih. Na makro-okoljski ravni se kot dejavniki tveganja obravnavajo družbena polarizacija, neenaki in diskriminatorni socialno-ekonomski pogoji, verski fundamentalizem, geopolitični kontekst in družbene spremembe.

Pred kratkim je Beelmann (2020; 2021) predlagal model socialnega razvoja, v katerem je predpostavil, da je radikalizacija "rezultat neugodnih razvojnih procesov v prvih treh desetletjih življenja" (Beelmann, 2020, str. 5). Z drugimi besedami, ta model upošteva vseživljenjsko perspektivo, ki namesto razlage, zakaj in kako se radikalizacija pojavlja v določeni starosti, poskuša razumeti predpogoje, ki so na zgodnji fazi razvoja posameznikov postavili temelje za poznejši razvoj radikalizacije.

³Vir: McCauley & Moskalenko, (2014), str. 71

⁴Ivi, str. 73

Ta model je sestavljen iz treh faz: prva se imenuje *ontogenetski razvojni procesi*; druga *proksimalni procesi radikalizacije*; iz prejšnjih dveh pa izhaja končna faza, *ekstremistično vedenje/mnenje in obnašanje/ukrepanje*. Prvi korak vključuje vrsto

Slika 4 Socialno-razvojni model radikalizacije
Vir: Beelmann, 2021, str. 301.

individualnih (npr. težave s samospoštovanjem, zgodnje antisocialno vedenje), socialnih (npr. značilnosti družinske socializacije, stik z deviantnimi skupinami, socialna izključenost in diskriminacija) in družbenih (npr. medskupinska grožnja in konflikti, vojne) dejavnikov tveganja, ki so značilni za življenje določene osebe od njenega zgodnjega otroštva do mladosti. Kadar ti dejavniki niso uravnoteženi z zaščitnimi dejavniki, bodo verjetno privedli do štirih proksimalnih procesov radikalizacije (2. korak), in sicer: *težave z identiteto, predsodki, procesi za razvoj ekstremističnih ideologij (verskih ali političnih) ter antisocialni odnosi in vedenje*. Te štiri ključne značilnosti

radikalizacije se bodo verjetno pojavile med mladostnostjo in zgodnjo odraslostjo, saj so ta obdobja življenja zaznamovana z več individualnimi in družbenimi izzivi, ki posameznike destabilizirajo in zaradi katerih postanejo občutljivi na zunanje vplive (Beelmann, 2021). Opozoriti je treba, da lahko pride do dejanskega podpiranja ekstremističnih prepričanj in dejanj (3. faza), če se ti procesi preventivno ne omejijo.

Če povzamemo, je bilo ob podrobnem pregledu teh modelov ugotovljeno, da se je v raziskavah o dejavnikih tveganja za radikalizacijo razširilo področje raziskovanja s pomočjo razmišljanja o vlogi individualnih (npr. psihološke ranljivosti) in okoljskih (npr. izkušnje z grdim ravnanjem) spremenljivk, ki ne spadajo v domeno psihopatologije, torej ob upoštevanju možnosti, da so tudi "običajni" posamezniki lahko dovzetni za ekstremne ideologije in vedenja (Doosje et al., 2013). Kmalu se je izkazalo, da "za nasilni ekstremizem ni odgovoren en sam vzrok ali ena sama pot", in da "so lahko nekateri posamezniki bolj nagnjeni k ranljivosti, če so prisotni katalitični dogodki/sprožilni dejavniki" (McGilloway et al., 2015, str. 49). V nadaljevanju bomo pregledali psiho-socialne teorije, ki pojasnjujejo, zakaj posamezniki prevzemajo radikalne poglede na svet, se pridružujejo ekstremističnim skupinam in uporabljajo nasilje.

Preglednica 1 Pomembnejši dejavniki tveganja za radikalizacijo

INDIVIDUALNI	SOCIALNI	DRUŽBENI
Psihološke ranljivosti (npr. osebna in identitetna negotovost)	Krhka družinska struktura	Socialna polarizacija (medskupinski konflikti)
Duševne motnje	Občudovanje radikalnih skupin/posameznikov in navezovanje stikov z njimi	Socialna izključenost
Pristransko predelovanje informacij	Pomanjkanje pozitivnega stika z različnimi družbenimi skupinami	Geopolitični kontekst
Sprožilni dogodki v zasebnem življenju	Etnična socializacija v okviru družine ("bližina" proti "različnosti")	Kolektivna marginalizacija
Zgodovina nasilnega vedenja (zgodnji antisocialni razvoj)		Fundamentalizem/prevladovanje ideologij, ki spodbujajo nasilje

1.4 Teoretične razlage radikalizacije

Psihološka in psihosocialna literatura ponuja več teoretičnih okvirov, ki osvetljujejo procese radikalizacije (pregledi so na voljo v Borum, 2011b; Dalgaard-Nielsen, 2008; Victoroff, 2005). V tem poglavju bomo shematično povzeli najpomembnejše.

Teorija narcisizma: ta teorija predpostavlja, da posamezniki, ki od staršev niso dobili pričakovane skrbi, utrpijo poškodbe ega; ti ljudje se morda ne bodo razvili na zdrav način in morda ne bodo oblikovali jasne identitete in čuta za moralo. Posledično lahko ti posamezniki "razvijejo narcisoidne grandiozne fantazije, ki povečujejo samega sebe ali pa se do te mere potopijo v skupino, da močna skupinska identiteta nadomesti poškodovano lastno identiteto" (Dalgaard-Nielsen, 2008, str. 6). Pri tem se narcisoidni posamezniki nagibajo k temu, da svoj bes in jezo v odnosu do svojih prednikov projicirajo na druge posameznike ali skupine, kar se lahko izrazi z izvajanjem terorističnih napadov ali z uporabo nasilja.

Kognitivna teorija: upošteva kognitivne sposobnosti in slog razmišljanja posameznikov, ki bi se lahko radikalizirali (Victoroff, 2005). Natančneje, v skladu s tem stališčem, so ti ljudje lahko nagnjeni k pripisovanju sovražnih pomenov besedam in vedenju drugih oseb, zavračanju informacij, ki so v nasprotju z njihovimi prepričanji, in prehitremu sklepanju, ne da bi si prizadevali poiskati točne podatke. Prav tako imajo lahko primanjkljaje pri interpretaciji namigov drugih v družabnih situacijah. (Borum, 2014).

Teorija identitete: Erik Erikson (1968) je izoblikoval stališče, da je oblikovanje identitete vseživljenjski proces. Po Eriksonovem mnenju je identiteta občutek, kdo nekdo je in na kakšen način spada v svet. Zagotavljanje dobro integriranega občutka Jaza je eden od glavnih ciljev, za doseg katerega si prizadevajo posamezniki. Vendar pa mnogi ljudje doživljajo zmedo in krizo identitete, ki bi jih lahko pripeljala do iskanja "črno-belih" pogledov na svet, ki zmanjšujejo njihov občutek osebne dvoumnosti in negotovosti, npr. tisti, ki jih zagotavljajo skrajne politične ali verske skupine.

Iskanje pomena: Kruglanski in sodelavci (2014) so menili, da je iskanje osebnega pomena glavna motivacijska sila, ki posameznike spodbuja k nasilnemu ekstremizmu. Natančneje so trdili, da ta sila temelji na vseh možnih ciljih, zaradi katerih se ljudje radikalizirajo in postanejo teroristi. Na splošno se iskanje osebnega pomena nanaša na "temeljno željo, da bi bili pomembni, da bi bili 'nekdo', da bi od drugih prejeli spoštovanje" (Kruglanski et al., 2014a, str. 73).

Teorija obvladovanja terorja: čeprav nima beseda "teror" prav nobene zveze s "terorizmom", bi ta okvir lahko pomagal razložiti, zakaj se ljudje zatekajo k ekstremnim pogledom na svet in k ekstremnemu vedenju (Brons, 2016). Dejansko ta teorija predpostavlja, da bi zavedanje smrti lahko privedlo posameznike do tega, da razmišljajo in se obnašajo na načine, ki jim bodo pomagali izravnati njihovo grozo (torej "teror") pred smrtjo. Za obvladovanje tega strahu lahko posamezniki izvajajo posebne kognitivne in socialne strategije, ki jim pomagajo verjeti, da ima njihovo življenje smisel in da bodo nekatere njihove podobe preživele tudi po njihovi smrti. Ljudje, ki so prejeli "opomin" glede svoje usode, so zlasti nagnjeni h krepitvi svojih kulturnih pogledov in povezav s skupinami, ki jim zagotavljajo varnost in stabilnost (Pyszczynski et al., 2004). Diskriminirane in izolirane skupine so bolj izpostavljene strahu pred smrtjo, saj prevladujoče skupine z njimi ravnajo slabo, zato je bolj verjetno, da bodo zagovarjale svoje poglede na svet in kulturne tradicije do te mere, da bi lahko z njimi upravičile uporabo nasilja (Brons, 2016).

Teorija družbene identitete: po Tajflu in Turnerju (1986) posamezniki doživljajo kolektivno identiteto na podlagi pripadnosti svoji skupini (npr. rasna in etnična identiteta). Znanstveniki predlagajo, da takšno članstvo v skupini prispeva k samospoštovanju in občutku ponosa ter da

posamezniki del svoje samopodobe črpajo iz navezanosti na svoje skupine. Posledično lahko ljudje pozitivno ocenijo skupino, katere del so ('in-group'), derogirajo skupine, ki jim ne pripadajo ('out-group'), in kategorizirajo svoj družbeni svet ("Mi" proti "Njim"). Ker skupine določajo, kdo posamezniki pravzaprav so, so ljudje nagnjeni k temu, da jih zaščitijo, sprožajo proteste in se borijo proti tistim zunanjim skupinam ali posameznikom, ki ogrožajo njihov status v skupini (Hogg & Adelman, 2013).

Teorija socialnega učenja: po Bandurovi teoriji (1971) se posamezniki učijo agresivnega vedenja z opazovanjem agresivnih modelov. Zato je verjetno, da bodo posamezniki postali nasilni in ekstremistični, če so bili izpostavljeni ekstremističnim ali nasilnim modelom.

Skupinski procesi/dinamika: kot so predlagali Smith in sodelavci (2020), je "radikalizacija v osnovi skupinski proces socializacije, s katerim ljudje razvijajo identifikacijo s pomočjo skupine norm - ki so lahko nasilne ali nenasilne - prek *lociranih socialnih interakcij*, ki spodbujajo njihovo skupno dožemanje in izkušnje" (str. 327, ležeče v besedilu). Z drugimi besedami je pri stopnjevanju radikalizacije in nasilnega ekstremizma pomembno, v kolikšni meri se ljudje samoidentificirajo s svojimi skupinami, kolikšno stopnjo zvestobe občutijo v zvezi s skupino in do kakšne mere so pod pritiskom, da delujejo v skladu z načeli in normami znotraj skupin.

Opozoriti je treba, da člani skupine vplivajo na dožemanje realnosti drugih članov skupine in skupaj gradijo ter krepijo svoje simbolično okolje, pripovedi in način izražanja, ki demonizirajo in krivijo zunanje skupine. Poleg tega "skupna skupinska identiteta postopoma izpodriva individualno identiteto in tako izpodriva tudi individualno moralno odgovornost" (Dalgaard-Nielsen, 2008, str. 10). Zdi se, da premestitev odgovornosti skupaj z drugimi moralnimi kognitivnimi izkrivljanji olajšuje izogibanje sankcioniranju samega sebe ali negativnim čustvom (npr. krivdi in sramu), ki posameznikom preprečujejo izvajanje nečloveških dejanj.

Zaključek

Glavni cilj tega poglavja je bil predstaviti koncept radikalizacije s psihosocialne perspektive. Kot je navedeno zgoraj, radikalizacije ni mogoče obravnavati le kot splošen koncept, pač pa jo je treba razdeliti na *kognitivno* in *vedenjsko* radikalizacijo. Prva se nanaša na zavezanost k pogledom na svet, ki odstopajo od norm in vrednot prevladujoče družbe, medtem ko druga obravnava široko paleto pobud, ki bi lahko dosegle vrhunec v nasilnem ekstremizmu in terorizmu (Hafez & Mullins, 2015).

Ogledali smo si fazne modele nekaterih strokovnjakov za radikalizacijo, ki opisujejo, kako se radikalizacija postopoma razvija v nasilje (King & Taylor, 2011). V zvezi s tem smo poudarili, da je bila temeljna ideja, da je ta pojav linearen, da poteka v fazah in da neizogibno povzroča brutalna dejanja, pogosto postavljena pod vprašaj in da je pogosto tudi vzbujala dvome (Hafez & Mullins, 2015).

Hkrati smo poročali o dejavnikih tveganja, ki poenostavijo nastanek in stopnjevanje radikalizacije, in poudarili, da radikalizacija izhaja iz medsebojnega delovanja posameznih in kontekstualnih spremenljivk (Beelmann, 2020). V zvezi s tem je mogoče navesti, da obstaja več poti, ki ljudi privedejo do tega, da sprejmejo ekstremistične ideologije in se pridružijo radikalnim skupinam (McGilloway et al., 2015).

Nazadnje smo pregledali tudi pomembne teoretične razlage, ki jih je v preteklih letih ponudila psihološka literatura in s pomočjo katerih naj bi razumeli, zakaj se ljudje radikalizirajo in se obnašajo nasilno.

Kot je opisano v tem poglavju, nekatere teorije večinoma obravnavajo posamezne ranljivosti kot gonilne sile radikalizacije in nasilnega ekstremizma, medtem ko se druge osredotočajo na vlogo skupinskih procesov in dinamike pri povzročanju radikalizacije.

POVZETEK

- Radikalizacije ni mogoče obravnavati le kot splošen koncept, pač pa jo je treba razdeliti na *kognitivno* in *vedenjsko* radikalizacijo.
- Prehod z radikalizacije misli na radikalizacijo dejanj ni povsem direkten.
- Radikalizacija ne bi smela biti mišljena izključno kot posledica psihopatologije, temveč stranski produkt individualnih, socialnih in družbenih dejavnikov.
- Med *posamezne dejavnike tveganja* spadajo psihološke ranljivosti (npr. osebna negotovost, nejasna samopodoba); *socialni dejavniki tveganja* vključujejo krhkost družinskih struktur in prijateljstva z radikalnimi in nasilnimi ekstremističnimi skupinami; *družbeni dejavniki tveganja* pa vključujejo mehanizme socialne izključenosti, marginalizacijo in medskupinske konflikte.

POGLAVJE 2- Procesi radikalizacije v zavodih za prestajanje kazni zapora

Modeli in teoretične razlage, predstavljene v prejšnjem poglavju, so poudarili, da radikalizacija izhaja iz prepletanja osebnih in kontekstualnih spremenljivk. Natančneje se je izkazalo, da dejavniki, ki se osredotočajo na osebo, medsebojno delujejo z družbenimi konteksti in situacijami, pri čemer to prepletanje še dodatno podžge procese radikalizacije.

Z drugimi besedami to pomeni, da morajo obstajati tudi družbena okolja, ki omogočajo ranljivim posameznikom, da se radikalizirajo in si utrejo pot proti ekstremnim pogledom na svet ter ekstremnemu vedenju. Ti družbeni konteksti in situacije segajo od bližnjih okolij posameznikov (npr. tesne skupine, prijatelji in družine) do kakovosti njihovih medskupinskih stikov in odnosov (npr. sovražni odnosi med različnimi skupinami), pa tudi do diskriminatornih mehanizmov in mehanizmov socialne izključenosti, ki jih morda doživljajo v širši družbi.

Zanimivo je, da se zdi, da ta interakcija med osebo in kontekstom, v katerem se znajde, ustrezno velja tudi za procese radikalizacije, ki se odvijajo v zaporih. V zvezi s tem si v tem poglavju prizadevamo razumeti, če bi lahko zapori predstavljali podlago za radikalizacijo, in če da, pod katerimi pogoji.

Kar zadeva splošno radikalizacijo, bomo najprej opredelili radikalizacijo, ki se odvija v zaporih, nato bomo poročali o morebitnih individualnih in okoljskih dejavnikih tveganja, ki omogočajo radikalizacijo v zaporih, nazadnje pa bomo na kratko povzeli teoretične modele in razlage, ki pojasnjujejo, zakaj zaporniki sprejemajo ekstremistične poglede na svet in izvajajo ekstremistična dejanja.

2.1. Opredelitev radikalizacije v zaporu

Po literaturi sodeč je v radikalizacijo posameznikov vpletenih več družbenih kontekstov (pregledi so na voljo v Siegel et al., 2019). Zapori so eden od takšnih kontekstov, ki so pogosto veljali za rodovitno okolje za razvoj tega pojava, vendar trenutno poteka akademska razprava o njihovi vlogi pri spodbujanju zavezanosti in vpletenosti zapornikov v radikalne ideologije in nasilno ekstremistično vedenje (Bove & Böhmelt, 2022; Bucerius et al., 2023; Jones, 2014; Williams & Liebling, 2023). Zapori bi lahko sicer spodbudili procese radikalizacije, obenem pa bi lahko spodbudili tudi pozitivne osebnostne spremembe, s čimer bi zapornikom zagotovili nove priložnosti in usmeritve v življenju (Horgan, 2009; Jones, 2014).

KLJUČNI KONCEPT

Radikalizacija v zaporu: radikalizacija zapornikov je mišljena kot zavezanost ekstremnim ideologijam, ki bi lahko upravičile uporabo nasilja za rušenje družbenega reda in doseganje političnih ali verskih ciljev (Useem & Clayton, 2009). Medsebojno delovanje posameznih in kontekstualnih dejavnikov, ki so edinstveni pri izkušnji prestajanja zaporne kazni, zapornikom utira pot do sprejemanja in/ali potrditve ekstremnih sistemov prepričanj in vedenja (Thompson, 2016).

Razmišljanje o radikalizaciji zapornikov bomo začeli z osrednjim vprašanjem, na katerega je treba odgovoriti najprej: kaj pravzaprav pomeni pojem *radikalizacija v zaporu*?

Useem in Clayton (2009) sta opredelila "radikalizacijo zapornikov kot ideologijo, ki podpira uporabo nasilja, katere namen je širjenje strahu, rušenje družbenega reda in doseganje političnih ciljev zunaj zaporniškega okolja" (str. 564).

Asrori in sodelavci (2020) so prikazali proces radikalizacije med zaporniki kot "rekrutiranje obsojencev, ki tako postanejo del ekstremističnih skupin v zaporih, ali proces, v katerem teroristični zaporniki postajajo še bolj radikalni, pri čemer širijo svoja prepričanja na druge zapornike in tako vplivajo nanje" (str. 87).

Goldman (2014) je pojasnil, da se "izraz 'radikalizacija v zaporu' običajno nanaša na posameznike, ki se radikalizirajo v zaporu, in ne pomeni, da se v zaporih oblikujejo teroristične zarote" (str. 55).

Ministrstvo za pravosodje ZDA - Urad generalnega inšpektorja (2004) je radikalizacijo zapornikov opisalo kot "proces, s katerim zaporniki, ki ne načrtujejo terorističnih dejanj, prevzamejo skrajne poglede na svet, vključno s prepričanjem, da je treba v politične ali verske namene sprejeti nasilne ukrepe" (str. 6).

Mreža za ozaveščanje o radikalizaciji (RAN, 2019) je nasilne ekstremistične storilce opredelila kot "skupino, ki vključuje teroriste in druge osebe, za katere velja, da jim grozi nasilni ekstremizem v zaporskem in probacijskem kontekstu" (str. 631).

Te opredelitve kažejo, da obstajajo različni profili radikalnih zapornikov, npr. tisti, ki so v zapore že vstopili z ekstremnimi pogledi na svet, ali tisti, za katere obstaja nevarnost, da jih bodo še razvili v zaporskem kontekstu. Prvi bi lahko med bivanjem v zaporu okrepili svoje poglede in poskušali spreobrniti še ostale, drugi pa bi lahko začeli svojo pot proti radikalizaciji.

Vendar pa opredelitev radikalizacije v zaporu ni dovolj za pridobivanje vpogleda v razloge, zakaj bi bili obsojenci lahko občutljivi za radikalne ideologije in skupine ali pa bi lahko nadaljevali svojo pot proti radikalnim pogledom na svet in radikalnemu vedenju. Glede na to se bomo zdaj osredotočili na individualne in okoljske dejavnike, povezane z zaporom, ki bi lahko "pripravili teren" za to, da zaporniki postanejo radikalni ali pa še utrdijo svoj radikalen način razmišljanja.

2.2. Dejavniki tveganja radikalizacije v zaporu

Individualni dejavniki tveganja

Osebna kriza po začetku prestajanja zaporne kazni je najpomembnejši individualni dejavnik za radikalizacijo zapornikov (Tiscini & Lamote, 2019). Dejansko imajo novi zaporniki težave s tem, da so se morali ločiti od družine, prijateljev in družbe, ter s tem, da morajo sedaj živeti v nepoznanem kontekstu (Basra & Neumann, 2016).

Posledično lahko doživijo izgubo osebnega pomena in občutka samozavesti, kar jih lahko privede do tega, da prevzamejo dogmatske poglede na svet in se pridružijo ekstremnim skupinam, ki bi jim lahko pomagale pri premagovanju dvoumnosti in ponovni vzpostavitvi samozavesti (Dugas & Kruglanski, 2014).

Zamere, potreba po zaščiti in želja po kljubovanju oblastem, ki jih zaporniki dojemajo kot nepravilne, so drugi individualni dejavniki, ki spodbujajo ljudi, da se pridružijo radikalnim skupinam in prevzamejo/nadalje okrepijo ekstremne poglede na svet in ekstremne ideologije (Neumann, 2010).

Dejavniki tveganja, povezani z zaporniškimi okoljem

Radikalizacijo zapornikov spodbujajo tudi "pogoji, ki prevladujejo v zaporu, organizacija zaporov in njihova specifična arhitektura" (Khosrokhavar, 2013, str. 289). Natančneje so zapori konteksti, v katerih so zaporniki pod precejšnjim pritiskom, saj nekdo drug nadzoruje njihove vsakodnevne rutine. Prav tako so v zaporih lahko izpostavljeni pomanjkanju ter zatiranju in poniževalnim življenjskim razmeram, ki po eni strani spodkopavajo podobe, ki jih imajo zaporniki o sebi, po drugi strani pa jih silijo, da najdejo načine za preživetje v tem sovražnem okolju, kot je na primer iskanje zatočišča v skupinah in tolpah, ki bi jim lahko zagotovile varnost in občutek bratstva (Asrori et al., 2020; Haney, 2012; Thompson, 2016).

Pomembna organizacijska vzroka za radikalizacijo sta pomanjkanje osebja in prenatrpanost v zaporih (Khosrokhavar, 2013). Pomanjkanje osebja povzroči pomanjkanje nadzora nad priporniki, ki lahko tako enostavneje širijo svoje ekstremne ideologije in spreobračajo druge, prenatrpanost pa paznikom v zaporu otežuje odkrivanje znakov radikalizacije zapornikov (Khosrokhavar, 2013; Neumann, 2010).

KLJUČNI PREDLOGI ZA PREPREČEVANJE IN BOJ PROTI RADIKALIZACIJI V ZAPORNIŠKI POPULACIJI

- Uprave zaporov bi morale zapornikom zagotoviti varno, zdravo okolje, v katerem se spoštuje človekovo dostojanstvo in človekove pravice.
- Uprava zavodov za prestajanje kazni bi morala spodbujati dobro počutje in osebni razvoj zapornikov. To pomeni zadovoljevanje njihovih osnovnih potreb in zagotavljanje dostopa do izobraževalnih/poklicnih programov in rekreacijskih dejavnosti, ki zapornikom pomagajo a) zavzeti pozitiven odnos do samega sebe; b) odkriti svoj namen v življenju; c) izkusiti zadovoljstvo in uspeh; d) načrtovati prihodnost.
- Osebe v zaporu mora z vsemi zaporniki ravnati pravično in enakopravno, ne glede na njihovo kulturno in versko ozadje.
- Uslužbenci morajo biti pozorni na pritožbe zapornikov, pokazati razumevanje in spoštovanje v odnosu do njih ter se jasno pogovarjati z zaporniki o odločitvah, ki jih zadevajo.
- Zaposleni bi morali biti usposobljeni za pravilno interakcijo z obsojenci, premagati svoje predsodke in stereotipe ter pozorno spremljati morebitne spremembe v odnosu in vedenju zapornikov.

Zaporska okolja, ki ne spodbujajo pozitivnih odnosov med osebjem in zaporniki, bodo verjetno prispevale k radikalnim odnosom in vedenju zapornikov. Dejansko bi takšen scenarij lahko okrepil nezaupanje in sumničavost obsojencev v odnosu do oblasti (Williams, 2016). V zvezi s tem je treba zaporniškemu osebju, ki vsakodnevno komunicira s priporniki, pomagati pri prepoznavanju in spoštovanju raznolikih kulturnih/verskih tradicij in vrednote zapornikov, ustreznem zadovoljevanju njihovih potreb in zahtev ter izboljševanju odnosov ter komunikacijskih veščin, ki so potrebne za odnos z zaporniki (Khosrokhavar, 2013).

Na kratko povedano so zaporniška okolja, v katerih se ne spoštujejo človekove pravice, nezdrava in nevarna ter bodo tudi bolj verjetno ustvarila priložnosti za zapornike, ki jim bodo omogočile, da bodo svojo radikalizacijo še stopnjevali ali utrdili svoje ekstremistično razmišljanje.

2.3. Teoretični modeli in razlage radikalizacije zapornikov

Kar zadeva radikalizacijo zunaj zaporov, obstajajo teoretični modeli, ki pojasnjujejo procese radikalizacije, ki se pojavljajo v zaporskih institucijah.

Sinaiev (2014) 7-fazni model radikalizacije v zaporih, ki izhaja iz raziskav, opravljenih v ameriškem zaporskem sistemu, opredeljuje dejavnike, zaradi katerih je pojav radikalizacije zapornikov bolj verjeten.

Faza 1 (*pred-radikalizacijski osebni dejavniki*) vključuje več osebnih značilnosti, ki postavljajo temelje za radikalizacijo zapornikov. Mednje med drugim spadajo: (1) predhodna kriminalna zgodovina; (2) antisocialno vedenje; (3) šok zaradi prestajanja zaporne kazni; (4) občutek odtujenosti in ogrožene identitete; (5) kombinacija osebne krize in nizke samozavesti; (6) politične zamere; (7) potreba po zaščiti pred grožnjami drugih zapornikov; (8) potreba po izbrisu svoje kriminalne preteklosti; (9) motnje v duševnem zdravju (majhen delež); (10) občutek viktimizacije; (11) potreba po osebnem opolnomočenju.

Faza 2 (*situacijski/kontekstualni dejavniki in sprožilni dogodki*) se nanaša na kontekstualne/situacijske dejavnike, ki ranljivim zapornikom omogočajo, da napredujejo v procesu radikalizacije. V tej fazi se med drugim razmišlja zlasti o naslednjih dejavnikih: (1) prisotnost ekstremističnih socialnih mrež, ki zagotavljajo fizično zaščito in socialno podporo; (2) majhne celice in celični bloki, ki jih uradniki v zaporih težko nadzorujejo in ki delujejo kot inkubatorji za radikalno miselnost; (3) prisotnost ekstremističnih religij in ideologij, ki dajejo pomen življenju zapornikov; (4) prisotnost karizmatičnih vodij med zaporniki; (5) prisotnost terorističnih "voditeljev", ki indoktrinirajo druge zapornike; (5) programi ozaveščanja zunanjih ekstremističnih organizacij, ki širijo ekstremistična gradiva.

V 3. fazi (*samoidentifikacija*) začnejo zaporniki pod pritiskom zgoraj omenjenih osebnih in okoljskih dejavnikov tveganja raziskovati ekstremistične ideologije in religije, se povezovati s podobno mislečimi skrajneži in se identificirati z njihovimi sporočili in naracijami.

V 4. fazi (*indoktrinacija*) se ekstremistična prepričanja zapornikov okrepijo, zlasti ob stiku z dejavniki za ekstremistično mišljenje, s katerimi se srečujejo v zaporih.

V 5. fazi (*militantnost*) so zaporniki po indoktrinaciji in popolnem sprejetju ekstremističnih pogledov na svet pripravljeni sodelovati v militantnih dejavnostih in se opredeliti kot bojovníki, ki se borijo za svoj cilj.

V 6. fazi (*terorizem po izpustitvi iz zapore*) lahko radikalizirani zaporniki nadaljujejo svoj proces radikalizacije tako, da se pridružijo skupinam, ki jih pripravijo na teroristične dejavnosti; prav tako lahko radikalizirani zaporniki kot "volkovi samotarji" ali kot del celice načrtujejo teroristične napade ob njihovi izpustitvi.

V 7. fazi (*ponovni zapor po napadu*) aretirajo tiste teroriste, ki so preživeli napade in ki jih oblasti ujamejo.

Kot je navedel Sinai (2014), se "nobena posamezna faza ali kazalnik ne more šteti za vzročnega, saj je potrebna kombinacija kazalnikov, da posameznik stopi na pot od začetne radikalizacije proti terorizmu" (str. 45). Treba je omeniti, da v tem modelu zaporniki morda ne bodo "napredovali linearno [...] in da se nekatere faze in dejavniki lahko prekrivajo" (ibidem).

Pred kratkim sta Tiscini in Lamote (2019) predlagala 4-stopenjski model radikalizacije, ki pojasnjuje, kako lahko novi zaporniki postopoma prevzamejo ekstremistične poglede na svet, ki upravičujejo uporabo nasilja.

Prva faza tako imenovanega procesa *radikalogeneze*, ki poteka v zaporu, se imenuje *oslabitev identitete*: v tej fazi, ki sovpada z vstopom v kazenski sistem, lahko posameznik doživi notranji zlom/razpad identitete/erozijo subjektivnosti, ki je posledica šoka zaradi dejstva, da je posameznik storil kaznivo dejanje, pa tudi dejstva, da je sedaj zaprt in izoliran od družbe.

KLJUČNI PREDLOG ZA OBRAVNAVO NOVIH ZAPORNIKOV

Uprave in osebje v zaporu morajo pozorno spremljati nove zapornike. Strokovnjaki lahko tako spremljajo in razumejo občutke ter razmišljanja zapornikov, ki izhajajo iz šoka ob dejstvu, da so storili kaznivo dejanje, in izkušnje ob prestajanju zaporne kazni. Razumevanje občutkov in čustev bi lahko strokovnjakom pomagalo pravočasno ukrepati v zvezi z ranljivostjo pripornikov, zaradi katerih bi bili lahko izpostavljeni vplivu ekstremističnih ideologij in skupin, ki bi jim lahko zagotovile občutek pomena, pripadnosti in identitete v njihovem življenju.

Ko posameznik doseže to prelomno točko s samim seboj, gre skozi fazo *disidentifikacije*, ki jo sestavljajo občutki opustošenja, povezani z dejstvom, da ne ve točno, kdo pravzaprav je in kaj naj počne s svojim življenjem. Da bi premagal takšno krizo, zapornik poskuša poiskati nove načine identificiranja v tako imenovani fazi *ponovne identifikacije*, ki po mnenju znanstvenikov zelo pogosto sovpada z ekstremnim verskim spreobrnjenjem. To pretvorbo lahko olajša soočenje z dejavnikom, ki pripomore k spreobrnitvi (npr. knjiga ali drugi radikalni posamezniki).

Četrta in zadnja faza je *radikalizacija*, kar bi lahko na kratko obravnavali kot sredstvo, s katerim posamezniki obnovijo in ponovno vzpostavijo svojo subjektivnost. Na tej točki so radikalizirani zaporniki pripravljeni uporabiti nasilje za branjenje idealov, na podlagi katerih so organizirali svoje novo življenje.

Alternativni način razumevanja radikalizacije v zaporu je sprejetje temeljnega pristopa, ki se osredotoča na vzročne dejavnike, ki spodbujajo radikalizacijo zapornikov. Te vzroke ali dejavnike tveganja, ki se razvijajo v prevzgojnih ustanovah, je treba zaznati na treh različnih ravneh: na okoljski ravni, na družbeni ravni in na individualni ravni (Thompson, 2016).

Okoljski dejavniki zadevajo značilnosti zaporov, kot so sovražno vzdušje in rasizem, ki ustvarjajo delitev med skupinami (npr. etnične skupine), spodbujajo viktimizacijo manjšin in normalizirajo uporabo nasilja med podskupinami. Prenatrpanost, ki otežuje življenjske razmere zapornikov, je še en kontekstualni dejavnik, ki prispeva k radikalizaciji zapornikov.

Dejavniki na družbeni ravni se nanašajo na socialne interakcije posameznikov z vplivnimi ideološkimi rekruterji, ki novačijo druge v zaporih, dejavniki na individualni ravni pa se nanašajo na osebne ranljivosti, ki jih doživljajo zaporniki (npr. potreba po ponovni evaluaciji osebne identitete po začetku prestajanja zaporne kazni), ki jih spodbujajo, da se kognitivno odprejo za ekstremistične doktrine in da so se pripravljeni pridružiti skupinam enako mislečih zapornikov, ki jim ponujajo zaščito in podporo.

Thompson navaja, da soobstoje okoljskih, družbenih in individualnih dejavnikov "ustvarjajo pogoje, ki spodbujajo radikalizacijo" (Thompson, 2016, str. 29).

Poleg faz in/ali modelov temeljnih vzrokov lahko nekatere teoretične razlage pomagajo bolje razumeti proces radikalizacije v zaporniškem okolju. Glede tega za koristno velja Mezirowova (1990) *teorija transformativnega učenja* (Mulcahy et al., 2013).

Na splošno ta okvir predpostavlja, da so odrasli ljudje, ki so sicer že asimilirali niz prepričanj o sebi, o drugih in o družbenem svetu, ki jih obdaja, popolnoma sposobni preoblikovati takšne že obstoječe pomenske sheme, prepričanja in interpretacije s pomočjo refleksivnega razmišljanja (Mezirow, 1990). Ta proces preobrazbe običajno povzročijo sprožilni dogodki (npr. življenjska kriza), ki izzovejo posameznikove sisteme prepričanj, predpostavk in pričakovanj (Mezirow, 1990).

Zapor spada med takšne sprožilne dogodke, ki jih posamezniki ne morejo razumeti z uporabo svojih tipičnih perspektiv ali preteklih izkušenj (Mulchay et al., 2013). Zato morajo zaporniki najti nove načine za spopadanje z dejstvom, da so zaprti, zaradi česar se jim v mislih odvija proces kritične refleksije in raziskovanja novih vlog, odnosov in vedenja. Zanimivo je, da so v tej fazi prilagajanja in ponovne vzpostavitve identitete zaporniki lahko še posebej dovzetni za manipulacije, ki jih izvajajo skrajneži (Mulchay et al., 2013; Thompson, 2016).

Zanimivo je tudi, da nekateri modeli, ki so obravnavani v poglavju o splošni radikalizaciji, veljajo tudi za radikalizacijo, ki se pojavlja v zaporu. Zavzemanje radikalnih načinov mišljenja zapornikov bi na primer lahko pojasnili s teoretično perspektivo, ki predpostavlja, da gre pravzaprav za *iskanje pomena* (Kruglanski et al., 2014a, 2014b).

V skladu s tem okvirom zapor v zapornikih izzove občutek izgube pomena, izgube moči, zmede in negotovosti glede samega sebe in glede prihodnosti, ki ga morajo zaporniki premagati, da se lahko spopadejo z zaporniškimi okoljem. Posledično začnejo iskati načine za ponovno potrjevanje lastne vrednosti: zdi se, da jim pri tem iskanju črno-beli pogledi na svet in ideološko usmerjene skupine pomagajo ponovno najti pomen, namen, osebno vlogo in identiteto, kar pomeni, da so kot take način za ponovno vzpostavitev pomena zapornikov (Dugas & Kruglanski, 2014).

Preglednica 2 Glavni dejavniki tveganja, značilni za zaporsko okolje, ki spodbujajo radikalizacijo zapornikov

INDIVIDUALNI	SOCIALNI	OKOLJSKI
Osebna kriza zaradi prestajanja zaporne kazni	Stik z radikalno skupino	Prenatranost
Šok zaradi dejstva, da so storili kaznivo dejanje	Stik z vodji radikalnih skupin	Slabo upravljani zapor
Občutek odtujenosti	Stik z ekstremističnimi ideologijami	Negativni odnosi z zaporniškimi osebjem
Potreba po ponovni vzpostavitvi osebne identitete		Občutek ponižanosti
Potreba po varovanju		Prikrajšanost
Občutek viktimizacije		Opresivne življenjske razmere
		Nepošteno, nečloveško ravnanje
		Sovražno okolje

Zaključek

Glavni cilj tega poglavja je bil obsežno opisati pojav radikalizacije, ki se pojavlja v zaporniških kontekstih. Kot je prikazano zgoraj, imajo lahko nekateri posamezniki že ob prihodu v zapor radikalne poglede na svet, medtem ko se lahko drugi radikalizirajo med bivanjem v zaporu.

Povzeli smo glavne dejavnike tveganja, ki so značilni za zaporniško okolje in ki omogočajo temelje za radikalizacijo zapornikov ali potrjevanje radikalnih prepričanj, ki jih zaporniki že gojijo. Zanimivo je dejstvo, da je videti, da je medsebojni vpliv posameznih in kontekstualnih spremenljivk odgovoren za prevzem radikalnih ideologij, legitimizacijo nasilnega vedenja in krepitev skrajnih pogledov obsojencev.

Pregledali smo tudi nekaj relevantnih teoretičnih modelov in pojasnil, ki pojasnjujejo radikalizacijo med zaporniki. Kar zadeva splošno radikalizacijo, so se nekateri znanstveniki osredotočili na faze, ki vodijo v radikalizacijo zapornikov, spet drugi pa so razvili modele temeljnih vzrokov, ki poudarjajo, kako vzročni dejavniki na različnih ravneh delujejo skupaj in tako omogočajo radikalno vedenje in razmišljanje zapornikov.

Zanimivo je, da se ne glede na vrsto pristopa k razlagi radikalizacije v zaporih zdi, da je izkušnja bivanja v zaporu že sama po sebi dejavnik tveganja, saj ustvarja stanje osebne ranljivosti, ki motivira posameznike, da sprejmejo dogmatične poglede na svet in se identificirajo s skupinami enako mislečih zapornikov, kar bi lahko izpolnilo njihovo potrebo po pripadnosti, identiteti in osebni gotovosti.

Poleg teoretičnih argumentov o radikalizaciji med zaporniki ni dvoma, da ta pojav predstavlja več izzivov za oblikovalce politike, upravitelje zaporov in druge zaposlene v zaporih in probacijskih okoljih (RAN, 2016), ki si po vsej Evropi in po vsem svetu neumorno prizadevajo za odkrivanje, preprečevanje in boj proti radikalizaciji (Neumann, 2010; RAN, 2019). V naslednjem razdelku tega priročnika se bomo osredotočili prav na odkrivanje in preprečevanje radikalizacije.

POVZETEK

- Namesto da bi se obravnavali le kot gojišče za radikalizacijo, bi bilo treba poudariti, da se lahko procesi radikalizacije v zaporih sprožijo le pod posebnimi pogoji.
- Dejavnike tveganja, ki so edinstveni za zaporniško okolje, je treba zaznati na treh različnih ravneh: na individualni ravni (npr. negotovost zaradi prestajanja zaporne kazni), na družbeni ravni (npr. stiki z ekstremističnimi ideologijami) in na okoljski ravni (npr. ponižujoče življenjske razmere).
- Upravniki v prevzgojnih ustanovah, osebje v zaporih in strokovnjaki, ki delajo z zaporniki, se morajo zavedati, da so ti trije dejavniki tveganja, ki so značilni za zapore, povezani med seboj in da delujejo v sinergiji, s čimer se postavijo temelji za radikalizacijo storilcev kaznivih dejanj.
- Okolja v zaporskih ustanovah, v katerih se ne spoštujejo človekove pravice in dostojanstvo, so nezdrava in nevarna ter bodo tudi bolj verjetno ustvarila priložnosti za ranljive zapornike, bodo pričeli svojo eskalacijo proti radikalizaciji, v celoti radikaliziranim zapornikom pa zagotovile, da bodo lahko še potrdili svoje ekstremistično razmišljanje.
- Radikalizacijo v zaporu je treba obravnavati kot sredstvo, s katerim posamezniki poskušajo obnoviti in ponovno vzpostaviti svojo subjektivnost. Zato bi se morale prevzgojne ustanove temu zoperstaviti tako, da ogroženim zapornikom, zapornikom, za katere obstaja sum, in tistim zapornikom, ki so že radikalizirani, zagotovijo vire, ki so osebno pomembni zanje (npr. izobraževalne, poklicne in rekreacijske dejavnosti).

DRUGI DEL

Ocenjevanje in preprečevanje radikalizacije v
zavodih za prestajanje kazni zapora: dokazi iz
terenske raziskave

POGLAVJE 3 - Ocenjevanje tveganja za radikalizacijo v zavodih za prestajanje kazni zapora

V prvem delu tega priročnika smo v veliki meri raziskovali pojav radikalizacije s teoretičnega vidika in se osredotočili predvsem na razloge, pogoje in okoliščine, ki so zapornikom omogočili, da so potrdili svoje radikalne poglede in vedenje ali začeli svojo pot proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu.

Cilj drugega dela je bolj praktičen, saj si prizadeva odgovoriti na dve pomembni vprašanji: kako je mogoče odkriti, spremljati in oceniti radikalizacijo med zaporniki? In kako lahko zaporniško osebje in strokovnjaki to preprečijo in se temu tudi zoperstavijo?

V tem poglavju se osredotočamo na orodja, metodologije in pristope za oceno tveganja z namenom, da bi razumeli, kako je mogoče opaziti zgodnje znake radikalizacije.

Pri tem poročamo tudi o ugotovitvah fokusnih skupin med sestanki s strokovnjaki, zaporniškimi osebjem in upravo zavodov za prestajanje kazni, ki so bile izvedene v nekaterih državah, vključenih v projekt "Sereny".

Menimo, da so ljudje, ki na različnih ravneh delajo z zaporniki, ključni obveščevalci, ki nimajo le povsem specifičnega znanja v zvezi z oceno tveganja, pač pa lahko ponudijo tudi edinstveni vpogled v to, kako se pravilno uporabljajo orodja za oceno tveganja, ter v njihove prednosti in omejitve.

3.1 Ocena tveganja: za kaj pravzaprav gre?

Identifikacija obsojencev je ključni trenutek za osebe v zaporih in druge strokovnjake, saj jim lahko pomaga ustrezno razvrstiti obsojence na podlagi tveganja, ki bi ga lahko predstavljali, jih umestiti v določene enote in sprejemati odločitve v zvezi s posegi, ki jih je treba izvesti. V praksi je dobro upravljanje zaporov večinoma odvisno od ustrezne ocene tveganja zapornikov (Urad Združenih narodov za droge in kriminal; UNODC, 2016).

KLJUČNI KONCEPT

Izraz "ocena tveganja" pomeni "poskus napovedovanja verjetnosti, da se bo v prihodnosti pojavil običajno negativni dogodek, ob upoštevanju dejavnikov, za katere se domneva, da so povezani z verjetnostjo dogodka" (Herrington & Roberts, 2012, str. 283).

Natančneje ta izraz opisuje "vsak proces, ki vključuje sistematično zbiranje in razlaganje informacij, ki se nanašajo na posameznika, da bi na ta način napovedali verjetnost, da bo posameznik v prihodnosti začel izkazovati zaskrbljujoče vedenje" (Sarma, 2017, str. 279). V kontekstu zapora je "ocena gonilna sila učinkovitih intervencij pri obsojencih" (Bologna, 2018, str. 48).

Na splošno se ocena tveganja nanaša na postopek zbiranja podatkov o obsojencih, ki nam pomaga napovedati možnost, da bodo sčasoma storili prekršek ali zločin ali pa da bodo začeli izkazovati nasilno vedenje (Adams, 2019). Zato ocena tveganja velja za vse zapornike in jo je treba povezati z oceno njihovih potreb. Vse te informacije, ki bi morale prihajati iz več virov informacij (npr. psihologi, pravosodni policisti, socialni delavci), so temeljnega pomena, saj zagotavljajo elemente v zvezi z ozadjem, kriminalno preteklostjo in osebnostnimi lastnostmi vsakega storilca, ki bi se lahko uporabili tudi za oblikovanje prilagojenih intervencij (UNODC, 2016).

Oceno tveganja je treba pripraviti ob prihodu novih obsojencev v zapor in jo nato ponovno izvajati v rednih časovnih presledkih v času njihovega bivanja v zaporu. Tak začetni pregled nam pomaga odkriti široko paleto tveganj, od tistih, povezanih z redom, poškodbami in varnostjo, do tistih, ki se nanašajo na verjetnost, da zaporniki predstavljajo dejavnik za radikalizacijo drugih zapornikov, da so nasilni ekstremisti in da je njihovo domnevno ali dejansko kaznivo dejanje mogoče pripisati nasilnemu ekstremizmu (UNODC, 2016). V tem razdelku se bomo posvetili tej zadnji tipologiji tveganja.

3.2 Ocena tveganja v okviru radikalizacije v zaporih in nasilnega ekstremizma

Ko gre za oceno tveganja za pojav radikalizacije in nasilnega ekstremizma v zaporih, je pravilno zaznavanje stopnje tega pojava med zaporniki temeljnega pomena. Če ugotovimo, da je ta pojav v zaporu prisoten, nam to lahko pomaga preprečiti pojav prozelitizma, razširjanja in novačenja v zaporniškem kontekstu, sčasoma pa prispeva tudi k preprečevanju recidivnosti takrat, ko zaporniki zapustijo zapor. Prav tako lahko pomaga strokovnjakom pri izvajanju posebnih programov rehabilitacije, deradikalizacije in/ali odvrnitve (Bologna, 2018).

Vendar pa je bilo pogosto opaženo, da ocena tveganja radikalizacije, nasilnega ekstremizma in terorizma iz več razlogov predstavlja precejšen izziv za osebe v zaporu in za strokovnjake (Silke, 2014). Eden od teh razlogov je dejstvo, da imajo nasilni ekstremisti lahko različne profile, kar pomeni, da imajo lahko različne motivacije, ki so jih spodbudile, da so sprejeli radikalne poglede na svet in začeli izvajati nasilna dejanja. Obstajajo na primer tisti, ki so se pridružili radikalni skupini zaradi tipičnih kriminalnih motivov (npr. zaradi navdušenja, ki ga občutijo takrat, ko izvajajo nasilna dejanja), tisti, ki so se v skupino vključili zaradi bolj osebnih/eksistencialnih dejavnikov, npr. z namenom izpolnjevanja svoje potrebe po identiteti in pripadnosti, ter tisti, ki so se z radikalnimi skupinami povezali iz bolj ideološko usmerjenih razlogov (Silke, 2014; UNODC, 2016).

Hkrati je treba pri ocenjevanju tveganja za radikalizacijo upoštevati vrsto gibanja, katerega člani so ti posamezniki (npr. separatistična, verska ali revolucionarna gibanja), saj so te različne organizacije/gibanja morda različno oblikovale težnje oseb, ki so vanje včlanjene, njihove poglede na svet in njihovo nagnjenost k uporabi nasilja za doseganje pričakovanih osebnih in kolektivnih sprememb (Silke, 2014).

Drug dejavnik, ki osebu, upravam in strokovnjakom otežuje izvedbo ocene tveganja za radikalizacijo in ekstremizem, je heterogenost potencialnih ekstremistov, ki živijo skupaj v zaporih (RAN, 2016). Opredeljene so bile vsaj štiri širše kategorije: *radikalizirani ekstremisti*, kamor spadajo tiste osebe, ki so z ekstremističnimi pogledi na svet že prišli v zapor in ki so se pred prihodom v zapor ukvarjali z različnimi vrstami ekstremističnih dejanj; *pripadniki*, torej tiste osebe, ki verjetno niso bile radikalizirane, ko so se ukvarjali z ekstremizmom in terorizmom, in so bile morda v sodelovanje v nasilnih dejavnostih prisiljene; *zaporniški rekruti*, torej tisti, ki so se radikalizirali v zaporu zaradi stika z radikaliziranimi zaporniki; in *ranljivi posamezniki*, torej tisti zaporniki, ki se sicer niso radikalizirali, vendar bi se jim pod točno določenimi okoliščinami to lahko zgodilo (Silke, 2014).

Dodatno ključno vprašanje, ki je povezano z ocenjevanjem tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem, je: **kaj naj se pravzaprav ocenjuje?** Spremenljivke, ki se na splošno upoštevajo pri ocenjevanju tveganja v primerih radikalizacije in terorizma, bi lahko razvrstili v sedem makrokategorij, o katerih poroča Silke (2014):

- a) **Ideologija:** ocenjevalci morajo preučiti, ali so stališča in vedenja posameznikov ideološko usmerjena in motivirana.
- b) **Sposobnost:** ocenjevalci morajo preveriti sposobnost zapornikov, da delujejo v skladu s pogledi na svet določene organizacije, saj to, da je posameznik naklonjen neki ideologiji, še ne pomeni, da bo tudi ukrepal v skladu s tem.
- c) **Politično in družbeno okolje:** osebe, ki so zadolžene za izvajanje ocenjevanja, bi morale razmisliti o tem, na kakšen način zaporniki dojemajo svet in okolje, ki jih obdaja, saj bi jim to pomagalo ugotoviti, ali posamezniki resničnost dojemajo in/ali interpretirajo subjektivno ali objektivno.
- d) **Pripadnost:** v procesu ocenjevanja tveganja je treba spremljati pripadnost zapornikov, da bi razumeli, s kom najraje preživljajo svoj čas (npr. teroristični obsojenci, radikalne skupine).
- e) **Čustveni dejavniki:** ocenjevanje občutkov zamere, krivice, jeze in maščevanja je pomembno pri ocenjevanju tveganja radikalizacije in terorizma, saj so vsi ti občutki in dojetja motivacijski dejavniki, ki vodijo ljudi pri tem, da sprejmejo dogmatske poglede na svet, ki bi jih lahko spodbudili k iskanju pričakovane spremembe s pomočjo ekstremnega nasilja.
- f) **Vedenje v zaporu:** pomembno je tudi razmisliti o tem, ali se zaporniki med bivanjem v zaporu vedejo na pozitiven način, npr. ali niso nasilni do osebja in drugih zapornikov, ali ne poskušajo

pobegniti in ali se ne poskušajo vključiti v proteste. Prav tako je smiselno oceniti, ali se zaporniki v celoti vključujejo v programe, ki so jim namenjeni, in ali jih nameravajo tudi dokončati.

- g) **Dejavniki odvrnitve:** ocenjevalci morajo oceniti, ali so zaporniki doživeli razočaranje nad določenim družbenim gibanjem, ali gojijo negativna čustva zaradi svoje vpletenosti v terorizem, in ali so pripravljeni ponovno oceniti svoje življenje v preteklosti in si ustvariti novo življenje. To so pomembni signali, ki bi lahko razkrili spremembo ocene tveganja, ki velja za posamezne zapornike.

V procesu ocenjevanja tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem je treba upoštevati tudi prisotnost dejavnikov tveganja, povezanih s težavami v duševnem zdravju. To bi lahko pomagalo določiti vpliv psiholoških in psihiatričnih težav pri spodbujanju radikalizacije zapornikov, kar bi posledično omogočilo pridobitev podrobnejše, širše analize posameznih zapornikov (Svet Evrope, 2016).

Prav tako je treba omeniti, da je treba skupaj z dejavniki tveganja v vsako oceno vključiti tudi spremenljivke odpornosti/zaščitne spremenljivke, ki bi lahko zapornike odvrnile od problematičnega vedenja, in jih spremljati, saj bi lahko pomagale preprečiti "neutemeljene zaključke" (Bologna, 2018, str. 49).

Za konec je treba upoštevati tudi dejstvo, da je treba oceno tveganja radikalizacije in nasilnega ekstremizma med zaporniki občasno ponoviti. Dejansko je radikalizacija dinamičen in ne statičen proces, kar pomeni, da so lahko posamezniki v katerem koli trenutku naredili pozitivne ali negativne spremembe na svoji poti proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu (Bologna, 2018; Svet Evrope, 2016; UNODC, 2016). Na primer, zaporniki so morda podvomili v svoja prepričanja ali jih še okrepili, morda so prišli v stik z radikalnimi in ekstremističnimi posamezniki, morda so jih rekrutirali ali pa so spremenili svoj odnos do nasilja (Svet Evrope, 2016).

Na kratko torej velja, da začetne in redne ocene lahko pomagajo strokovnjakom, osebju in zaporskim upravam, da lahko razlikujejo med zaporniki, ki so usmerjeni v nasilno delovanje, in tistimi, ki v takšno delovanje niso usmerjeni. Prav tako lahko pomagajo strokovnjakom pri odločanju o tem, kako ravnati z zaporniki in kako preusmeriti intervencijske cilje glede na spreminjajoči se status in profil posameznikov.

3.3 Viri, instrumenti in pristopi za ocenjevanje tveganja radikalizacije v zaporu

V okviru ocenjevanja tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem zapornikov obstaja več virov informacij, ki lahko ocenjevalcu pomagajo bolje razumeti profil zapornikov in ki lahko skupaj poskrbijo za večjo zanesljivost in kakovost same ocene.

Omenili bi lahko naslednje vire informacij (Adams, 2019; RAN, 2016; Silke, 2014; UNODC, 2016; Williams, 2016):

- *aktuarski podatki* o posamezniku in storjenem kaznivem dejanju
- *pripovedi* oseb, ki storilca dobro poznajo (npr. kaplani, zaposleni v zaporu)
- *dinamični dejavniki*, ki so povezani s spremembami zapornikov glede na spremenljivke kot so zaposlitev, nastanitev, duševno zdravje, družinska podpora itd.
- *klinični dejavniki*, ki se nanašajo na strokovno presojo o informacijah, zbranih v razgovorih in raziskavah
- *informacije o posameznih primerih*, ki jih zagotovijo partnerji v multiagencijskem okviru, npr. socialni delavci, policija in obveščevalne službe

- *razgovori*, opravljeni z ocenjevanimi zaporniki.

Poleg teh virov informacij so na voljo tudi specializirana orodja za oceno tveganj za radikalizacijo in nasilni ekstremizem med zaporniki, čeprav je število teh instrumentov še vedno omejeno (UNODC, 2016). Med njimi je treba omeniti *oceno tveganja za nasilni ekstremizem* (VERA, VERA-2, VERA-2, revidirano) in *smernice za tveganje za ekstremizem* (ERG 22⁺), saj gre za najpogostejše uporabljena orodja v evropskih državah (Ahmed et al., 2021).

Oceno VERA je leta 2009 razvila Elaine Pressman, pozneje pa so jo spremenili v oceno VERA-2. Končna, revidirana različica se imenuje VERA-2R, sestavlja pa jo 45 kazalnikov in osem področij (prepričanja, stališča in ideologija; družbeni kontekst in namen; zgodovina, delovanje in zmogljivost; zavezanost in motivacija; zaščitni kazalniki in kazalniki za zmanjševanje tveganja; kriminalna preteklost; osebna preteklost; psihopatologija). Uporablja se za ocenjevanje široke palete ekstremističnih idej (Pressman & Duits, 2019).

Oceno ERG22⁺ sta razvila Lloyd in Dean v Združenem kraljestvu. Sestavlja jo 22 dejavnikov in tri kategorije: angažiranost, namen in sposobnost. Namen tega orodja je oceniti, v kolikšni meri je posamezni zavezan ekstremističnim skupinam in ideologijam, do kakšne mere je pripravljen prekršiti zakon in povzročiti škodo, kar je povezano z miselnostjo posameznika, in v kolikšni meri je sposoben izvesti teroristično dejanje (Lloyd & Dean, 2015).

Kar zadeva pristope k ocenam tveganja, so bili do sedaj opredeljeni trije (Sarma, 2017):

1. *samostojna strokovna presoja* (nestrukturirana in subjektivna presoja, v okviru katere strokovnjaki ocenijo tveganje na podlagi svojih izkušenj in poznavanja tistih oseb, ki jih ocenjujejo)
2. *aktuarski pristopi* (uporaba vnaprej določenih kodiranih podatkov, kot so kontrolni sezname)
3. *strukturirana strokovna presoja* (kombinacija prejšnjih dveh pristopov).

Zadnji pristop je bil opredeljen kot optimalni način za ocenjevanje tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem. Dejansko združuje tako predpisani seznam kazalnikov tveganja (ki temelji na empiričnem znanju in strokovni praksi) ter opis tveganja, ki ga razvije ocenjevalec. Strokovnjakom tako nudi podroben vpogled v posameznika, ki se ocenjuje (Sarma, 2017).

Ena od glavnih prednosti uporabe pristopa strukturirane strokovne presoje je, da pomaga nadzirati pristranskost ocenjevalcev ter zagotavljati pravično in pošteno ocenjevanje zapornikov.

VPOGLEDI IZ PROJEKTA SERENY

Ena od specifičnih nalog projekta "Sereny" je bila boljše razumevanje izzivov, s katerimi se soočajo zaporske ustanove, ki sodelujejo pri odkrivanju in preprečevanju radikalizacije. Za doseg tega cilja so bile od marca do julija 2023 oblikovane fokusne skupine, v katerih je sodelovalo zaporsko osebje, ki neposredno dela z zaporniki ter predstavniki vodstva zaporov v Italiji, Španiji, Sloveniji in Albaniji. Ena od pomembnih tem, ki so jo obravnavale fokusne skupine, je bila povezana s postopki ocenjevanja tveganja in uporabo kazalnikov tveganja. Na tem mestu poročamo o nekaterih najpomembnejših točkah fokusnih skupin.

Italija: osebje in vodstvo v italijanskih zaporih je pojasnilo, da je treba kazalnike radikalizacije vedno uporabljati previdno, saj nekatera vedenja morda še ne pomenijo nujno, da posameznik stopa na pot radikalizacije. Udeleženci so na primer navedli, da verski običaji morda niso nujno kazalniki radikalizacije, saj namesto tega lahko vera včasih predstavlja sredstvo, s katerim si posamezniki prizadevajo doseči pozitivne spremembe v svojem življenju. V tem smislu estetski znaki (dolga brada) ali specifična vedenja (dolžina časa, preživetega v molitvi) morda *sami po sebi* ne razkrivajo procesa radikalizacije; namesto tega se zdi, da so dejavniki tveganja za radikalizacijo nenadne spremembe v vedenju, ki so jih začeli izkazovati posamezniki (če se nekdo npr. ne pogovarja več s svojimi družinskimi člani). Glede na to so poudarili, da morajo biti osebje v zaporih in strokovnjaki ustrezno usposobljeni za pravilno uporabo takšnih kazalnikov ter premagovanje stereotipov in predsodkov, ki bi lahko vplivali na to, kako opazujejo zapornike skozi čas in ocenjujejo njihovo vedenje. Na splošno postopek opazovanja zapornikov izvaja več različnih strokovnjakov, kar pomeni, da se v italijanskem kazenskem sistemu uporablja multidisciplinarni pristop, ki velja za najboljši način za zagotavljanje strukturirane strokovne presoje, ki ne vsebuje predsodkov. Trenutno se v italijanskem kazenskem sistemu uporablja 49 kazalnikov tveganja, ki so bili preizkušeni in potrjeni v okviru evropskega projekta "Train Training" (2017-2020). Mednje spadajo vedenje in obnašanje zapornikov ter tudi elementi, povezani z njihovo osebno in družinsko zgodovino.

Španija: v fokusni skupini je sodelovala katalonska zaporska uprava. Udeleženci so pojasnili, da je Informacijski in varnostni oddelek katalonske zaporske uprave (ISA) leta 2015 začel pri svojem delu uporabljati izjemno konkretne kazalnike, kot so na primer dejstvo, da so zaporniki nenadoma prenehali komunicirati z delavkami v zaporu ali da so nenadoma spremenili svoje prehranske navade. Pojasnili so tudi, da kazalnik sam po sebi še ne zadostuje za to, da bi lahko dobili celostno sliko določenega zapornika, zato je v letih 2019-2020 uprava spremenila sistem ocenjevanja v poročanju. Čeprav je to odvisno od vsakega posameznega primera, periodično poročanje o posamezniku običajno omogoča globalno analizo v daljšem obdobju opazovanja. Uprava in zaposleni so poudarili, da je proces prinesel izboljšavo, ki omogoča kontekstualizacijo.

Albanija: udeleženci so navedli, da nimajo uradnega priročnika o ravnanju z zaporniki, ki kažejo znake nasilnega ekstremizma, in da se pri tem zanašajo na splošni program, ki se uporablja za različne kategorije obsojencev, vključno z radikaliziranimi obsojenci.

Slovenija: udeleženci so pojasnili, da nimajo vzpostavljenih uradnih kazalnikov radikalizacije, vendar se pri tem zanašajo na tujo literaturo in vsebino seminarjev ter usposabljanj, ki so jih prejeli v okviru mednarodnih mrež. Povedali pa so, da se v zaporniškem sistemu razvija sistem za oceno tveganj in potreb vseh zapornikov, katerega kazalniki sicer niso posebej namenjeni prepoznavanju tveganj za radikalizacijo, vendar bi moral biti sistem koristen tudi v ta namen.

3.4 Premisleki glede ocene tveganja

Ocenjevanje tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem v zaporih je zelo zapletena naloga, ki od presojevalcev zahteva, da prepoznajo in premagajo tesnobo, pritiske in negotovost, ki bi lahko ogrozili proces ocenjevanja (UNODC, 2016), pa tudi svoje stereotipe in predsodke.

Usposabljanje, izkušnje, strokovnost in strokovna izobraženost presojevalcev so bistvenega pomena, saj se je le tako mogoče izogniti kakršni koli netočni in nepopolni diagnozi obsojencev, napačni razlagi rezultatov, pa tudi neustrezni diskriminaciji med ekstremisti in tistimi, ki to niso, ter med tistimi osebami, za katere je verjetno, da bodo začeli izvajati nasilni ekstremizem, in tistimi, ki tega verjetno ne bodo storili (Bologna, 2018; Sarma, 2017). Z drugimi besedami velja, da lahko presojevalcem pomagamo razviti veščine in kompetence za izvajanje ocenjevanja, saj jim je to lahko v pomoč pri preprečevanju, da bi izpeljali lažno negativne in lažno pozitivne rezultate in pri tem popolnoma spregledali resnične pozitivne rezultate.

KLJUČNI PREDLOGI ZA OCENJEVANJE TVEGANJA V ZAPORIH

- Oceno tveganja radikalizacije in nasilnega ekstremizma je treba izvesti čim prej po začetku prestajanja zaporne kazni in jo nato ponovno izvajati v rednih presledkih, da se odkrije morebitna sprememba v obnašanju zapornikov ali stopnjevanje njihovega obnašanja v smeri radikalnih pogledov na svet in nasilnega vedenja.
- Ocena tveganja naj se pripravi kot kolektivno delo, ki naj ga torej opravi skupina presojevalcev.
- Nadzor nad več strokovnimi presojevalci je temeljnega pomena, saj lahko strokovnjakom pomaga, da izpeljejo natančne zaključke ocenjevanja, sprejmejo pravilne odločitve in se izognejo neutemeljenim zaključkom.
- Pri oceni tveganja je treba upoštevati tudi oceno zaščitnih dejavnikov in dejavnikov odpornosti, da se tako pridobi celotna slika o posamezniku, katerega primer se pregleduje.
- Obstoječa orodja za oceno tveganja je treba prilagoditi nacionalnemu/lokalnemu kontekstu za doseganje boljše uspešnosti v teh posebnih okoliščinah.
- Presojevalci morajo biti sposobni natančno razlikovati osebe, za katere obstaja tveganje radikalizacije in nasilnega ekstremizma, od oseb, za katere to tveganje ne obstaja. Če spregledamo dejanske pozitivne rezultate, ima to lahko neprijetne posledice za zapor in javno varnost.

Hkrati je treba dokazati, da presojevalci ne bi smeli utemeljevati svojih napovedi izključno na podlagi prisotnosti/odsotnosti tveganja na seznamu kazalnikov določenega orodja za oceno tveganja, pač pa bi morali namesto tega izvajati pristop, ki se osredotoča na posameznika, kar bi jim lahko pomagalo razumeti nagnjenost k tveganju za vsakega posameznika, oblikovati posebne hipoteze in razviti splošen opis tveganja za vsakega zapornika, za katerega se izvaja ocenjevanje (Sarma, 2017).

Nazadnje pa je treba opozoriti tudi na dejstvo, da "ne glede na uporabljena orodja [...] ocenjevanje tveganja ni eksaktna znanost, kar pomeni, da ne bo zagotovilo dokončnega odgovora na vprašanje, ali bo nasilni ekstremistični zapornik po izpustitvi iz zaporu recidiviral" (UNODC, 2016, str. 57). Glede na dosedanja poročila pa bi ocene tveganja nedvomno lahko izboljšali na naslednje načine:

- izvajaja naj jih skupina presojevalcev pod nadzorom bolj izkušenih ocenjevalcev;
- potrdi naj se jih z vpeljavo različnih virov informacij;
- izvajajo naj jih tiste osebe, ki so bile za to ustrezno usposobljene;
- ocene naj se redno dopolnjujejo, da se tako ponazorijo vse morebitne spremembe v stopnjah tveganja posameznih zapornikov.

Poleg teh postavk je pomembno zagotoviti kombinacijo orodij za oceno tveganja, ki se uporabljajo posebej v primeru radikalizacije in nasilnega ekstremizma, z drugimi orodji in pristopi za oceno tveganj in potreb (Adams, 2019), da bi tako dobili bolj niansirano sliko posameznikov, njihove zgodovine, ozadja in potreb, ki bi jih lahko upoštevali pri oblikovanju rehabilitacijskih programov.

Zaključek

V tem poglavju smo najprej podali splošen pregled ocene tveganja v zaporniških okoljih, nato pa smo se osredotočili na pomen ocene tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem med zaporniki.

Povzeli smo nekatere težave, povezane s procesom ocenjevanja tovrstnega tveganja, in poudarili, da je ena od teh povezana z dejstvom, da nasilni ekstremistični zaporniki niso homogena skupina. Glede na to smo poudarili, da bo uporaba zanesljive ocene tveganja pomagala opredeliti tiste zapornike, katerih dejanja in vedenja bi lahko bila povezana z nasilnim ekstremizmom, in zagotoviti možnost razlikovanja med zaporniki, ki se podajajo na nasilno pot, in tistimi, za katere ta nevarnost ne obstaja.

Hkrati smo poskušali navesti možne ključne spremenljivke, ki bi jih bilo mogoče opredeliti v procesu ocenjevanja tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem med zaporniki, kot so *ideologija, sposobnost, pripadnost, politično in družbeno okolje, čustveni dejavniki, vedenje v zaporu in dejavniki izključenosti* (Silke, 2014).

V skladu z literaturo smo poudarili tudi potrebo po združevanju dejavnikov tveganja z zaščitnimi/olajševalnimi spremenljivkami, ki lahko v kombinaciji zagotovijo bolj niansirano sliko posameznikov, ki se jih preučuje.

Na kratko smo opisali tudi nekaj najbolj specializiranih orodij za oceno tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem, ki se uporabljajo v zaporih, in poudarili spodbudo po združevanju teh instrumentov z drugimi viri informacij, ki dodatno osvetljujejo osebne, socialne in okoljske okoliščine zapornika (Adams, 2019).

Poleg tega smo orisali tudi prevladujoče pristope, ki so bili že sprejeti za ocenjevanje tveganja med zaporniki, in poudarili, da je pristop *strukturirane strokovne presoje* ocenjen kot najprimernejši in najučinkovitejši pristop za oceno tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem v prevzgojnih ustanovah.

Nazadnje smo poudarili tudi pomen usposabljanja osebja zavoda in strokovnjakov na področju izvajanja ocene tveganja, da bi se izognili kakršnemu koli netočnemu in nepopolnemu diagnosticiranju obsojencev. Poglavje smo zaključili s predlogi glede tega, kako izvesti oceno tveganja (npr. da jo mora izvajati skupina presojevalcev, da jo je treba izvajati v rednih presledkih).

POVZETEK

- Ocena tveganja se nanaša na postopek zbiranja podatkov o posameznikih, ki nam pomaga napovedati možnost, da bodo sčasoma storili kaznivo dejanje ali zločin ali pa da bodo začeli izkazovati nasilno vedenje.
- Ocena tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem v zaporih pomaga zaposlenim v zaporih in strokovnim delavcem pri določanju stopnje radikalizacije zapornikov in pri razlikovanju med posamezniki, ki se podajajo na nasilno pot, in tistimi, za katere ta nevarnost ne obstaja.
- Oceno tveganja bi morala redno izvajati skupina presojevalcev, ki jih je treba usposobiti na področju posebnih protokolov, ki naj se uporabljajo za nasilne storilce ekstremističnih kaznivih dejanj.
- Usposabljanje, izkušnje, strokovnost in strokovna izobraženost presojevalcev so bistvenega pomena, saj se je le tako mogoče izogniti kakršni koli netočni in nepopolni diagnozi obsojencev.
- Oceno tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem je treba povezati z oceno potencialnih zaščitnih in olajševalnih dejavnikov tveganja.
- Optimalni pristop za ocenjevanje tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem je *strukturirana strokovna presoja*.
- Ocena tveganja za radikalizacijo in nasilni ekstremizem bi morala temeljiti na analizi več virov informacij o zapornikih.

POGLAVJE 4 - Preprečevanje in boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu v zavodih za prestajanje kazni zapor

V prejšnjem poglavju smo raziskovali pristope, metodologije in orodja za oceno tveganja in potreb ranljivih zapornikov, zapornikov, za katere obstaja sum, da se bodo morda radikalizirali, ali že radikaliziranih in nasilnih ekstremističnih zapornikov. Poudarili smo, da je ocena tveganj in potreb bistvenega pomena, saj strokovnjakom in zaposlenim v zaporu omogoča zbiranje informacij o zapornikih, s pomočjo katerih bodo lahko usmerili oblikovanje in izvajanje ustreznih intervencijskih programov.

Glavne teme tega poglavja so strategije in pobude za preprečevanje in boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu. Opisali bomo režime, ki se sprejemajo v zaporih z namenom ublažitve in preprečevanja tveganja za pojav radikalizacije, in vrste programov, ki jih zaporji izvajajo z namenom rehabilitacije obsojencev ter nudenje pomoči pri tem, da obsojenci ponovno razmislijo o svojih pogledih na svet, zapustijo ekstremistične skupine in se vrnejo v prevladujočo družbo.

Povzeli bomo akademsko razpravo na temo intervencij z namenom deradikalizacije in odvrnitve ter zagotovili nekaj uporabnih praktičnih predlogov za učinkovito izvajanje programov rehabilitacije, ki spoštujejo človekove pravice in dostojanstvo obsojencev.

Podali bomo tudi nekaj predlogov, kako obravnavati posebne skupine zapornikov, kot so mladi obsojenci, ženske in zaporniki - migranti, ki bi jih zaradi številnih izzivov, s katerimi se soočajo, lahko šteli za posebej ranljive skupine, pri katerih je tveganje za radikalizacijo in indoktrinacijo torej večje.

Pri tem si bomo pomagali s pričevanji strokovnjakov in uslužbencev v zaporih, ki so sodelovali na srečanjih fokusnih skupin, ki so jih izvedle države, vključene v projekt "Sereny", pa tudi z razgovori z mladimi zaporniki, katerih izkušnje bi lahko pomagale bolje razumeti individualne in socialne razsežnosti, ki so prisotne v procesu (de)radikalizacije in odvrnitve.

4.1. Zaporski režimi

Zaporske ustanove uporabljajo različne režime za ublažitev in preprečevanje tveganja radikalizacije za svojimi stenami. Kot je bilo že opisano, se izraz *režim* nanaša na "sistem ali urejen način ravnanja z nasilnimi ekstremističnimi storilci terorističnih kaznivih dejanj" (Adams, 2019, str. 21).

Glavni režimi, s katerimi prevzgojne ustanove obvladujejo tveganje za radikalizacijo in nasilni ekstremizem, so v splošnem naslednji (Ravagnani & Romano, 2017; UNODC, 2016; Williams, 2016):

- 1) *koncentracija*: nasilni ekstremisti in osebe, za katere obstaja sum, da to lahko postanejo, prebivajo v ločenih enotah;
- 2) *razpršitev*: nasilni ekstremisti in osebe, za katere obstaja sum, da to lahko postanejo, prebivajo skupaj s splošno populacijo;
- 3) *kombinacija* (mešan pristop): posamezniki, obsojeni zaradi nasilnega ekstremizma, in osebe, za katere obstaja sum, da bi to lahko postali, prebivajo v ločenih enotah ali pa skupaj s splošno populacijo, kar je odvisno od njihove ocene tveganja.

O prednostih in slabostih vsakega režima so poročali v več virih (npr. Adams, 2019; RAN, 2016, 2019; Ravagnani & Romano, 2017; Williams, 2016). Na kratko se zdi, da koncentracija po eni strani omogoča specializiranemu osebju, da natančno spremlja vedenje zapornikov, po drugi strani pa krepi percepcijo neprimerne ravnanja z obsojenci in njihove stigmatizacije. Razpršitev pa po drugi strani odvrča od percepcije diskriminacije in zapornikom omogoča priložnost interakcije z drugimi (pri čemer imajo od takšnih družbenih odnosov lahko tudi določene koristi), obenem pa lahko poveča verjetnost, da bodo nasilni ekstremisti radikalizirali druge sojetnike in se povezali z drugimi kriminalnimi združenji. Mešani (kombinirani) pristop lahko omogoči prilagojen odziv na potrebe in tveganja zapornikov, vendar izbira za namestitev obsojencev v ločene enote ali v običajni bivanjski režim temelji na oceni tveganja, ki je lahko nenatančna.

V nekaterih državah je *osamitev* predvidena kot sredstvo, s katerim bi lahko preprečili in ublažili radikalizacijo v zaporih. V režimu izolacije so nasilni ekstremistični storilci v bistvu ločeni od zunanjega sveta in od drugih zapornikov, saj prebivajo v eni sami celici, njihovi stiki z osebjem pa so izjemno omejeni. V nekaterih državah je posledica te strategije podaljšana/trajna osamitev, kar ne bi smelo biti dovoljeno (Urad ZN za droge in kriminal, 2016).

Poleg takšnih načinov spopadanja s tveganjem za radikalizacijo med zaporniki je treba izvajati tudi *ad hoc* intervencijske programe. Z drugimi besedami to pomeni, da je treba združiti strategije, ki temeljijo na varnosti in nadzoru nad radikalnimi zaporniki in zaporniki, za katere obstaja sum ali nevarnost, da to lahko postanejo, z ukrepi za re-educacijo in rehabilitacijo (Neumann, 2010), ki bi kršiteljem lahko pomagali, da ponovno razmislijo o svojih pogledih na svet, zapustijo ekstremistične skupine in se pripravijo na ponovno integracijo v družbo (Bove & Böhmelt, 2022; RAN, 2016).

Na tem mestu se bomo sedaj osredotočili na takšne programe, da bi bolje pojasnili elemente, zaradi katerih bi bili lahko učinkoviti. Pred pregledom te vrste programov je koristno opredeliti nekatere ključne koncepte, ki se uporabljajo v literaturi o boju proti radikalizaciji in terorizmu.

4.2. Preprečevanje in boj proti radikalizaciji: preliminarne razlike

Pri obravnavi vprašanj preprečevanja radikalizacije nasploh, še posebej pa v zaporih, je treba najprej konceptualno pojasniti, kaj pomeni *preprečevanje* in *boj proti* radikalizaciji. Dejansko se zdi, da imata ta dva izraza različne konotacije.

Preprečevanje se nanaša na "nespecifično preprečevanje, ki postavlja temelje za zagotovitev odpornosti proti ekstremistični zavezanosti med širšim občinstvom", medtem ko *boj proti* radikalizaciji pomeni "bolj specifično ali ciljno usmerjeno posredovanje za potencialno radikalizirane ekstremiste ali že opredeljene ekstremiste" (Sjøen & Jore, 2019, str. 271).

Zanimivo je opažanje, da bi bili lahko programi deradikalizacije povezani z okvirom preprečevanja "v smislu, da preprečujejo recidivizem v nasilni ekstremizem" (Koehler, 2017, str. 92).

NA KRATKO

(Sjøen & Jore, 2019; Stephens et al., 2021)

Pri konceptualizaciji programov proti radikalizaciji lahko razlikujemo tri glavne ravni.

Primarna raven (preprečevanje radikalizacije): cilj je krepitev odpornosti proti kakršni koli obliki ekstremizma s spodbujanjem državljskih vrednot, demokratičnih načel, kritičnega mišljenja in zavedanja ter empatije med splošno populacijo.

Sekundarna raven (zgodnje posredovanje): namenjena je tistim posameznikom, za katere velja, da jim grozi radikalizacija; vključuje posebne ukrepe za zmanjšanje dejavnikov tveganja med ranljivimi populacijami.

Terciarna raven (boj proti nasilnemu ekstremizmu): pomeni uporabo specializiranih protiukrepov, ki so namenjeni zagotavljanju pomoči ljudem, da zavrnejo ekstremne ideje, prenehajo z nasilnim vedenjem in se ponovno vključijo v družbo.

Takšne konceptualne razlike so koristne pri obravnavanju teme boja proti radikalizaciji med posamezniki v priporu, ki bi lahko izražali različne stopnje in intenzivnosti radikalizacije, kar se lahko preveri z ocenami tveganja in več viri informacij (npr. socialni delavci ali policija).

Ugotovitev, da obstajajo različni profili zapornikov, npr. tisti, ki so z ekstremnimi svetovnimi nazori že vstopili v zapore, in tisti, ki jim grozi radikalizacija v zaporniških kontekstih, bi lahko pripomogla k izvajanju ustreznih intervencij (Silke, 2014).

Kljub temu se osebe, ki se ukvarjajo z radikalizacijo v vzgojnih ustanovah, soočajo z enim ključnim vprašanjem: na kaj se je primerno osredotočiti v omejenem času, ki ga posamezniki preživijo v zaporu, da bi spodbudili spremembe med ekstremističnimi zaporniki in tistimi zaporniki, ki so na poti k radikalizaciji? Ali naj bi bili programi za boj proti radikalizaciji osnovani na procesih deradikalizacije ali odvrnitve (Silke, 2011)?

4.3. Deradikalizacija in odvrnitev

Na splošno se *deradikalizacija* nanaša na kognitivno preobrazbo, ki posameznike privede do tega, da ponovno razmislijo o radikalnih ideologijah in svojih pogledih na svet, medtem ko se *odvrnitev* nanaša na obliko vedenjske spremembe, ki vodi k zmanjšanju ravni vključenosti v nasilne skupine in dejavnosti (Horgan, 2008).

KLJUČNI KONCEPTI

(Barrelle, 2015; Bjørgo, 2011; Horgan, 2008; Horgan & Braddock, 2010; Neumann, 2010)

De-radikalizacija: gre za proces, v okviru katerega radikalizirane osebe poskrbijo za vsebinske spremembe v svojih ekstremističnih pogledih na svet in stališčih. Nekatera od vprašanj, ki jih motivirajo za to, da ponovno premislijo o svojem radikalnem sistemu prepričanj, so denimo izguba privlačnosti ideologije, intelektualni dvomi in izpostavljenost alternativnim prepričanjem.

Odvrnitev: gre za vedenjsko spremembo, kar pomeni, da radikalizirani posameznik ni več motiviran za sodelovanje v dejavnostih ekstremne skupine. Vendar pa morda še vedno sledi radikalnemu sistemu prepričanj. Nekatera od vprašanj, ki jih motivirajo za to, da zapustijo skupino, so denimo gojenje negativnih čustev v odnosu do skupine, spremembe v prioritetah posameznikov, občutek razočaranja nad sistemom prepričanj skupine ali nezadovoljstvo z organizacijo.

Zanimivo je, da so nekateri znanstveniki skeptični glede uporabnosti izvajanja programov deradikalizacije. V zvezi s tem Silke trdi, da je odvrnitev "verjetno bolj realističen izid" (Silke, 2011, str. 18) kot deradikalizacija. Dejansko so ideologije po eni strani pogosto sekundarni dejavniki, ki predstavljajo podlago za to, da se ljudje priključijo nasilnim skupinam ali izvajajo nasilna dejanja, po drugi strani pa se lahko zgodi, da posamezniki ne zavračajo svojih ideologij in pogledov na svet, temveč se odločijo za delegitimizacijo uporabe nasilja in se tako vzdržijo nasilnih dejanj (Horgan & Braddock, 2010; Silke, 2011).

V vsakem primeru je treba poudariti, da bi morala v skladu z načelom "ena rešitev ni primerna za vse" vsaka pobuda obravnavati točno določene dejavnike (ki bi lahko bili ideološki ali praktični, kot so brezposelnost, socialna izključenost, neenakosti, frustracija ali zlorabe; Program Združenih narodov za razvoj, UNDP, 2016), zaradi katerih so se nasilni ekstremistični storilci pravzaprav sploh mobilizirali (Bjørgo, 2011). Verjetno bi lahko kombinacija obravnavanja ideoloških in praktičnih značilnosti radikalizacije pomagala spodbujati ponovno vključevanje storilcev kaznivih dejanj v družbo (Schuurman & Bakker, 2015), kar je odvisno od profila zapornikov (vsi teroristi namreč nimajo radikalnih pogledov na svet, vse radikalizirane osebe pa tudi ne nameravajo izvajati terorističnih dejanj; Horgan & Altier, 2012), razlogov in motivacij, ki so jih privedli do radikalizacije in do tega, da so postali nasilni ekstremisti.

4.4. Vrste posegov v prevzgojnih ustanovah

V prevzgojnih ustanovah po Evropi in po svetu so bile izvedene različne vrste pobud za preprečevanje in boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu obsojencev (pregledi so na voljo v Iannello et al., 2023; McBride et al., 2022; Morrison et al., 2021; Neumann, 2010; RAN, 2019; Ronco et al., 2019; Vidino & Clifford, 2019).

Vloga probacijskih okolij

(RAN, 2016, Adams, 2019)

Podobno kot zapori imajo tudi probacijska okolja pomembno vlogo v boju proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu obsojencev. Probacija se običajno izvaja izven zaporov (npr. po pogojnem odpustu). Probacijski uradniki v probacijskih okoljih so zadolženi za nadzor, usmerjanje in zagotavljanje pomoči obsojencem v njihovem postopku ponovne integracije v družbo. Probacijske službe bi morale izvajati vse potrebne intervencije v sodelovanju z različnimi deležniki (javnimi ustanovami, zasebnim sektorjem, nevladnimi organizacijami, družinami in skupnostmi). Glavne naloge osebja v probacijskih okoljih so ustvarjanje pozitivnih odnosov z obsojenci ter zagotavljanje materialne in socialne podpore.

Na splošno so intervencijski načrti, ki so namenjeni zmanjšanju in preprečevanju tveganja radikalizacije in nasilnega ekstremizma med posamezniki v zaporu, rezultat ocene tveganj in potreb zapornikov, segajo pa od ciljnih programov do splošnih dejavnosti. Združijo se lahko glede na naslednje kategorije (Adams, 2019; Svet Evrope, 2016; RAN, 2016, 2019; UNODC, 2016):

- a. *intervencije, osredotočene na ideologije*: v splošnem so usmerjene v zagotavljanje pomoči radikaliziranim in nasilnim ekstremističnim posameznikom, da razmislijo o svojih prepričanjih, razširijo svoje poglede na svet in sprejmejo drugačna stališča, v varnem prostoru razpravljajo o svojih načinih razmišljanja in izboljšajo svoje kritično razmišljanje. Organizirajo se lahko v obliki individualnih ali skupinskih sestankov;
- b. *psihološke intervencije*: te vrste intervencij med drugim vključujejo ukrepe, ki so namenjeni spodbujanju odločanja, krepitvi veščin spoprijemanja s težavami, izgradnji samospoštovanja, reševanju konfliktov in težav, izboljšanju socialnih in komunikacijskih veščin ter reševanju vprašanj identitete;
- c. *izobraževanje*: ta način združuje več ukrepov, namenjenih razvoju izobraževalnih sposobnosti zapornikov na različnih področjih in nadaljnjemu napredovanju tistih zapornikov, ki so že dosegli določeno stopnjo izobrazbe; izobraževanje namreč izboljša občutek vrednosti in samospoštovanja obsojencev, jim pomaga, da si utrejo pot k novi miselnosti, in jih pripravi na vrnitev v družbo;
- d. *poklicno usposabljanje*: pomaga radikaliziranim in nasilnim storilcem ekstremističnih kaznivih dejanj, da razvijejo svoje kompetence na različnih strokovnih področjih. Poklicno usposabljanje obsojencem omogoča, da izkusijo samospoštovanje in odkrijejo svoje sposobnosti, talente ter interese;
- e. *verske intervencije*: njihov glavni cilj je preprečiti napačno razlaganje verskih načel, ki privede do upravičevanja uporabe nasilja, in zagotoviti alternativne poglede na verska besedila in sporočila;
- f. *socialna in družinska podpora*: sodelovanje z družinskimi člani - če ti ne predstavljajo spodbude za ekstremizem - je dragocen način, na katerega lahko zapornikom pomagamo, da se ne počutijo osamljene in zapuščene; podobno je treba zapornikom pomagati tudi, da se bolje znajdejo v svojih novih socialnih omrežjih, saj jim to lahko pomaga, da niso več v stiku z ekstremističnimi naborniki in prijatelji.
- g. *mentorstvo*: mentorji so ljudje iz civilne družbe in javnih organizacij, ki med bivanjem v zaporu, v ključnih fazah in po izpustitvi ostanejo v osebni odnosu s storilci. Mentorji služijo kot vzorniki

in vodniki, lahko pa so celo nekdanji nasilni ekstremisti, ki bi obsojencem lahko pokazali, kako se odreči ekstremizmu in spremeniti življenjski slog;

- h. *rekreacijske in kulturne dejavnosti*: pod tem splošnim pojmom se lahko združi več dejavnosti, na primer dejavnosti, povezane s športom, gledališčem, umetnostjo in kulturo. Ponujajo edinstvene priložnosti za raziskovanje lastne identitete, kulturnih razlik in medsebojne povezanosti z drugimi osebami, pa tudi za samorefleksijo in boljše razumevanje tega, kako sodelovati z drugimi in kako se pogovarjati z njimi, kako sprejeti perspektive drugih, kako razviti komunikacijske spretnosti in kako izraziti čustva.

Kaj bi morale intervencije spodbujati?

(Barrett et al., 2018; Beelmann, 2020; Borum, 2014; Sklad & Park, 2017)

Na kognitivni ravni: empatija, sprejemanje nejasnosti, fleksibilnost in prilagodljivost, kritično razumevanje samega sebe in družbe, premislek o lastnih predsodkih, procesu socialne kategorizacije in moralnih kognitivnih izkrivljanjih.

Na osebni ravni: pozitivna identiteta, samoučinkovitost, samoregulacija, samokontrola, veščine spopadanja s težavami, psihološko dobro počutje (npr. samospoštovanje, dojemanje lastne vrednosti, zadovoljstvo z življenjem).

Na družbeni ravni: pozitiven odnos do družbe, povezanost s skupnostmi, ponovna vzpostavitev odnosov s starši in prijatelji, sposobnost sodelovanja in reševanja konfliktov, spoštovanje drugih, socialna integracija, odpornost na pritisk s strani skupin.

To je le kratek pregled vrst intervencij, ki bi se lahko izvajale v zaporih z namenom preprečevanja in boja proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu. V vsakem primeru pa je treba poudariti, da se te "različne vrste intervencij običajno nadgrajujejo med seboj in da je njihov splošni učinek kumulativen, kar pomeni, da včasih traja dlje časa, da dejansko opazimo njihov učinek" (UNODC, 2016, str. 77).

Splošni vpliv teh intervencij na tiste, ki imajo od njih lahko koristi, se nanaša na priložnost, da spremenijo svoja mnenja, se naučijo, kako izraziti svoja stališča na načine, ki ne ogrožajo varnosti drugih, ponovno najdejo smisel in namen svojega življenja iz alternativnih virov in ne prek nasilnih dejanj ter skupin, in jim pomagajo vzpostaviti nova socialna omrežja.

V okviru intervencijskega programa, namenjenega radikalnim in nasilnim ekstremističnim zapornikom, je treba doseči pet glavnih specifičnih rezultatov. Če za podlago uporabimo pro-integracijski model ekstremistične odvrnitve, ki ga je razvil Barrelle, je teh pet rezultatov naslednjih (Barrelle, 2015; Cherney & Belton, 2020):

- zagotavljanje *veščin za spopadanje s težavami*, ki so nasilnim ekstremistom lahko v pomoč, ko izstopijo iz nasilnih skupin in se poskušajo ponovno vključiti v družbo;
- spodbujanje *pozitivne identitete*, kar pomeni, da se radikalnim in nasilnim ekstremistom pomaga razviti jasen in stabilen občutek Jaza, pa tudi več različnih socialnih identitet, ki se medsebojno ne izključujejo;
- naklonjenost *spremembam ideologije*, kar pomeni, da se zaporniki odločijo, da se ne bodo več zatekali k nasilju, da bodo spoštovali stališča drugih ljudi ter da bodo svoje nezadovoljstvo in prepričanja izražali na demokratičen in konstruktiven način;
- omogočanje *pozitivnih socialnih odnosov*, kar se nanaša na možnost, da zaporniki lahko ponovno vzpostavijo odnose z družinskimi člani in prijatelji, da so v stiku z novimi skupinami in da so razvili občutek povezanosti s širšo skupnostjo;

- spodbujanje *usmerjenosti lastnih dejanj* tako, da so v korist njim samim (tj. aktivno in dejavno vključevanje v lastno življenje) in da obenem koristijo tudi skupnosti in drugim osebam, pa tudi omogočanje ponovnega razmisleka glede lastnega odnosa do nezakonitih in nasilnih dejanj.

Na splošno, glede na model radikalizacije, ki izhaja iz 'Iskanja pomena' (Dugas & Kruglanski, 2014; Kruglanski et al., 2009, 2013, 2014a, 2014b; Webber et al., 2018) velja, da bi morali programi, namenjeni preprečevanju in blaženju takšnega pojava v zaporih, zapornikom pomagati zmanjšati občutek nepomembnosti in najti svoje mesto v svetu, poiskati svoj resnični Jaz in lastno vrednost zunaj tistih skupin in ideologij, ki jim navidezno ponujajo osebne vloge, nagrade, namen, identiteto in smisel v življenju.

Ocenjevanje programov za preprečevanje in boj proti radikalizaciji

(Iannello et al., 2023)

Ocena uspešnosti programov za preprečevanje in boj proti radikalizaciji v zaporskih ustanovah je temeljnega pomena, saj lahko strokovnjakom pomaga razumeti, ali ti programi delujejo ali ne. Čeprav se vrednotenje teh ukrepov še vedno sooča z več izzivi na konceptualni, metodološki in praktični ravni, je mogoče kljub temu podati nekaj predlogov.

Pri ocenjevanju je treba združiti kvalitativne (npr. opombe in zapiski v osebnih spisih upravičencev teh programov, razgovori z osebjem in upravičenci ter opažanja) in kvantitativne (npr. samoporočanje udeležencev o ukrepih) metode, da bi bilo ocenjevanje čim bolj objektivno.

Namesto da bi kot kazalnike uspeha upoštevali le stopnje recidivizma, bi lahko učinkovitost določene intervencije določili s pomočjo več psihosocialnih kazalnikov (npr. kritično razmišljanje, uravnotežena identiteta, pozitivni socialni stiki). Zato je treba psihometrično potrjena orodja za ocenjevanje takšnih spremenljivk ustvariti ali sprejeti *na priložnostni ravni*.

VPOGLEDI IZ PROJEKTA SERENY

Fokusne skupine, ki so se izvedle v državah, vključenih v projekt, so predstavljale dragoceno priložnost za boljše razumevanje pristopov za preprečevanje in boj proti radikalizaciji, ki jih izvajajo uprave v zaporih. Kot smo že navedli, so se sestanki teh fokusnih skupin izvajali med marcem in julijem 2023. Na tem mestu bomo navedli nekaj posebnosti:

Španija: Trenutno v katalonskih zaporih ne obstaja poseben program obravnavanja z namenom preprečevanja ali boja proti pojavu radikalizacije. Vendar pa bi se s pomočjo dveh pobud lahko spodbudila odpornost posameznikov, pri katerih obstaja določeno tveganje za radikalizacijo. Prva pobuda je program *ARRELS*, ki temelji na "dinamičnem preprečevanju" in v okviru katerega uprava zavoda s celotno obravnavo poskuša odpraviti tiste pomanjkljivosti, ki zapornikom preprečujejo, da bi lahko živeli bolj normalizirano življenje, pridobili vsaj osnovno izobrazbo ter več samospoštovanja, reševali lastne težave in predvsem razvili osebne odnose z osebjem v zaporu. Druga pobuda je program *PREPARE*, ki obsega vzpostavitev "večagencijskega" pristopa, ki omogoča ponovno integracijo obsojenca za teroristična kazniva dejanja v družbo. Gre za neke vrste podaljšanje obravnave v zaporu, ko posameznik vstopi v fazo pogojnega odpusta. Sodelovanje zapornikov v programu je prostovoljno. Da bi preprečili radikalizacijo v zaporu, v programu sodelujejo vse kategorije zaporniških delavcev: psihologi, vzgojitelji in pazniki v zaporih. Islamski svet poskrbi tudi za sodelovanje imama v programu. V programu pa sodelujejo tudi kulturni mediatorji. Na splošno je cilj katalonskega modela, ki temelji na intervencijah in rehabilitaciji, delo na podlagi individualnih potreb vsakega zapornika, ki naslavlja razlog, zaradi katerega je storil kaznivo dejanje.

Italija: Pobude za preprečevanje tveganja radikalizacije segajo od pobud, ki obravnavajo psihološke potrebe ranljivih zapornikov, do poklicnih, rekreacijskih in izobraževalnih pobud, ki bi zapornikom lahko pomagale okrepiti in/ali odkriti lastno vrednost. Na splošno so intervencije prilagojene glede na posamezne primere in so namenjene vrednotenju stališč in kompetenc zapornikov, ki bi jim lahko pomagale pri ponovni integraciji v prevladujočo družbo. Eden od glavnih ukrepov na področju pedagogike v zaporih je vključevanje zapornikov v dejavnosti, npr. gledališke predstave, v okviru katerih lahko odkrijejo pomen sodelovanja z drugimi zaporniki. Dejansko lahko delo v skupini pomaga ranljivim zapornikom, da se ne počutijo osamljene, da (ponovno) zgradijo svojo identiteto in da lahko komunicirajo z zaporniki iz različnih kultur. Poleg tega lahko sodelovanje v rekreacijskih dejavnostih, kot so gledališke predstave, zapornikom pomaga, saj jim omogoči, da izkusijo zadovoljstvo in uspeh. Da bi preprečili in se borili proti procesom verske radikalizacije, je italijanska kazenska uprava podpisala memorandum o soglasju z glavnimi muslimanskimi skupnostmi v Italiji, katerih verskim služabnikom (imamom) je ministrstvo za notranje zadeve dovolilo vstop v zapore in srečanje s priporniki. Takšno sodelovanje muslimanskim pripornikom zagotavlja duhovno pomoč ("*spiritual help desk*").

Albanija: Trenutno ne obstajajo posebni programi obravnavanja in/ali preprečevanja radikalizacije. Sodelujoči v fokusnih skupinah so povedali, da se trenutno razvija program za preprečevanje in obvladovanje nasilnega ekstremizma v zaporniškem sistemu. Trenutno se uporablja program PIT (Individually Personalized Treatment Program), ki je že prinesel določeno stopnjo uspeha. Programi obravnavanja, ki se izvajajo v albanskih institucijah, se razlikujejo med seboj, vendar najboljši scenariji vključujejo sodelovanje strokovnih ekip z različnimi ozadji, ki sodelujejo pri zagotavljanju potrebne pomoči in podpore zapornikom (varnostno osebje, psihologi, vzgojitelji in socialni delavci).

Slovenija: Trenutno ne obstajajo posebni programi preprečevanja/boja proti radikalizaciji; kot so pojasnili sodelujoči v fokusni skupini, je razlog v tem, da v državi nikoli ni bilo mogoče zaznati pomembnejše radikalizirane zaporniške populacije. Opazili pa so posamezne primere, za katere so uporabili po meri prilagojene, individualizirane pristope. Kar zadeva intervencije, ki so bile ponujene v navedenih posameznih primerih, so udeleženci pojasnili, da so bili zagotovljeni psihološka obravnava, tečaji slovenskega jezika, vključitev v delovne programe znotraj zapora ter izobraževalni programi. Udeleženci so opisali program, ki se izvaja v slovenskih zaporih in se jim zdi še posebej pomemben tudi za preprečevanje radikalizacije: "*Razvoj delovnih kompetenc zaprtih oseb*". Program so prvič začeli izvajati leta 2016, v njem pa je med letoma 2016 in 2022 sodelovalo 1.540 zapornikov. Program obsega delovno terapijo, izobraževalni program in pridobivanje nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Na ta način se s pomočjo programa podpira ponovna vključitev zapornikov v družbo.

VPOGLEDI IZ PROJEKTA SERENY

Druga specifična naloga projekta "Sereny" je bila raziskati individualno in socialno razsežnost, vključeno v procese (de)radikalizacije med mladimi obsojenci, za katere obstaja tveganje, da bi se lahko radikalizirali, in že radikaliziranimi mladimi obsojenci. Projekt je bil namenjen tudi razumevanju potreb in ranljivosti te specifične populacije, da bi omogočil pripravo koristnih predlogov, ki bi strokovnjakom lahko pomagali pri oblikovanju učinkovitih programov preprečevanja in boja proti radikalizaciji. Za doseg tega cilja so raziskovalci, vključeni v projekt, v drugem letu projekta (okvirno med majem in avgustom 2023) opravili razgovore z mladimi obsojenci v svojih državah. Na tem mestu poročamo o nekaterih poudarkih iz razgovorov, ki so bili opravljeni v kontekstu fokusne skupine.

Avstrija

Razgovore so opravili s šestimi mladimi moškimi obsojenci, starimi od 24 do 28 let, ki so prihajali iz Avstrije, Čečenije in Ingušetije. Obsojeni so bili zaradi terorizma in "Verbotsgesetz" (povečevanje zgodovinskega nacionalizma).

Več o procesu radikalizacije: Zdi se, da je pomemben sestavni del procesa islamistične radikalizacije izključni stik z enostransko, ekstremno vrsto interpretacije in razlage političnih razmer v Siriji in vere. V primeru desničarske radikalizacije je omejena stopnja poglobljenega stika s tujci še poenostavila sprejetje stereotipov in teorij zarote v zvezi z nevarnostjo, ki jo tujci predstavljajo za družbo-gostiteljico. V obeh primerih so te vidike podpirali še drugi tipični pojavi, značilni za mladostniško obdobje: pomembnost skupine vrstnikov in želja po tem, da bi bili "kul", možati in spoštovanja vredni. V primeru islamistične radikalizacije so se posamezniki v nekaterih primerih z vero (prvič) srečali še pred radikalizacijo, dejanska pot, ki je vodila v radikalizacijo, pa je bila očitno bolj povezana s politiko in življenjskim slogom kot pa strogo versko/duhovno navdahnjena. Eden od zapornikov je povedal: "Več sem vedel o Islamski državi kot o veri."

Več o socialnih odnosih in zaporniškem okolju: V večini primerov se je zdelo, da so zapornikom vse njihove težave pomagali premostiti starši in sorojenci. Kar zadeva prijatelje in širše družbeno okolje, so sogovorniki navedli, da ne nameravajo ponovno stopiti v stik s skupino prijateljev, ki jih povezujejo z radikalizirano ali kriminalno sceno, da pa nameravajo ohraniti stike s tistimi prijatelji, ki so jih imeli pred tem (če so bili seveda tudi ti prijatelji pripravljeni ohraniti stike). V osnovi se je zdelo, da so zaporniki razumeli negativen učinek svojih vezi z radikaliziranimi osebami. Nekateri sogovorniki so poročali o tem, da v zaporu z njimi ravna diskriminatorno, kar zadeva posebne ugodnosti ali postopke, spet drugi pa so opisali pozitivne in koristne odnose s psihologi in socialnimi delavci v zaporu. Svoj odnos z drugimi zaporniki so opisali bodisi kot pozitiven ali kot nevtralen. Stik z drugimi kulturami in etničnimi skupinami pozitivno vpliva na odpravljanje stereotipov in sčasoma na deradikalizacijo v širšem kontekstu.

Psiho-socialna blaginja: v večji ali manjši meri se vsi zaporniki borijo z občutki nizke samozavesti, saj menijo, da jim je v življenju spodletelo, da so razočarali ljudi, da jim v življenju ni uspelo in da so "nihče". Možnost dela in/ali udeležbe v vajeništvih je za zapornike zelo pomembna, saj pripomore k temu, da ponovno najdejo smisel in pomen v življenju. Zaporniki, ki nimajo možnosti za delo, menijo, da je to negativno, saj bi lahko pomanjkanje dela vplivalo na njihovo samospoštovanje. Režime izolacije dojemajo kot škodljive za psihično zdravje, saj naj bi vodili v depresijo. Vsi zaporniki se borijo z občutki obžalovanja, krivde in sramu, zlasti glede tega, kako je njihovo vedenje vplivalo na njihovo družino. Izrazili so tudi določeno stopnjo nemira ob misli na izpust iz zapora.

Identiteta: nekateri zaporniki so povedali, da so bili pred prihodom v zapor nezreli, naivni in mladi ali pa da so se pustili zavesti. Eden od zapornikov je izrazil željo, da bi lahko izbrisal tisto, kar se je zgodilo, in začel znova. Eden od zapornikov je povedal, da se ni spremenil, da pa je vseeno opazil nekaj manjših odstopanj. Eden od zapornikov je povedal, da se mu zdi razlika med časom, ki ga je preživel na radikalni sceni, in sedanostjo povsem jasna. Dva zapornika sta svoj proces deradikalizacije opisala kot globok razkol, "kot da bi se sesedel celoten sončni sistem". Nekateri sogovorniki so opisali zaporno kazen kot način, na katerega se bodo lahko vrnil na pravo pot v življenju in se oddaljili od ekstremizma in/ali kriminala, da bi lahko postali dostojne osebe, ohranili mirno kri in premislili o situaciji, v kateri so se znašli. Glavni prispevek k tej dinamiki je fizična ločitev od prejšnjega ekstremističnega in/ali kriminalnega družbenega okolja. V nekaterih primerih so zapornikom pomagali tudi pogovori s psihologi, saj so jim omogočili, da lahko razmislijo o svoji preteklosti in otroštvu, razumejo, kaj je šlo narobe, se distancirajo od okolja, v katerem so prej preživljali svoj čas, in zavrnejo svoj prejšnji pogled na svet ter pozitivno gledajo na prihodnost. Razočaranje nad prejšnjo potjo, ki so jo izbrali v življenju, igra pomembno vlogo: "Videl sem, kaj se dogaja na drugi strani. In kaj mi je to prineslo?" Eden od zapornikov je povedal: "Toliko ljudi je umrlo povsem zaman in iz napačnega razloga: za Islamsko državo smo bili le figure na šahovnici." Povedano na kratko, vsi zaporniki so čas, ki so ga preživeli v zaporu, dojemali kot budnico, čeprav se njihova stopnja odmaknjenosti od ekstremizma nekoliko razlikuje.

Albanija

Pet obsojencev, starih od 32 do 52 let, je bilo obsojenih zaradi prakticiranja islama, terorizma, rušenja verske složnosti, novačenja ter izdelovanja in razdeljevanja drog. Vsi so bili rojeni in vzgojeni v Albaniji in vsi so bili muslimani.

Na splošno so zaporniki izjavili, da je islam igral pomembno vlogo v njihovem življenju in da jim je bil v oporo v času, ki so ga preživeli v zaporu. Branje verskih besedil in molitev sta bili običajni praksi, s katerimi so si prizadevali najti uteho med soočanjem z izzivi zaporne kazni. Vendar pa so se pojavljali določeni pomisleki glede diskriminacije in pomanjkanja možnosti za rehabilitacijo znotraj zaporniškega sistema. Zaporniki so se pogosto zelo identificirali s svojo versko skupino, pri čemer islam dojemajo kot osrednji vidik svoje identitete. Nekateri zaporniki so pripovedovali o osebni preobrazbi in samorefleksiji, ki so ju doživljali med bivanjem v zaporu, kar so pripisali svoji veri. Islam je bil za številne zapornike temelj prepričanj, ki so v njih spodbujale vrednote miru, ljubezni in razumevanja. Iz razgovorov je bila razvidna želja po sodelovanju v spoštljivih pogovorih s posamezniki z različnimi prepričanji, da bi tako spodbujali harmonijo. Pred prestajanjem zaporne kazni so nekateri zaporniki aktivno sodelovali v prosocialnih dejavnostih in bili aktivno vključeni v svoje verske skupnosti. Vendar pa je bil omejen dostop do izobraževalnih in poklicnih programov v zaporu zaskrbljujoč. Nazadnje so številni zaporniki poudarili tudi pomen močnih in zaupanja vrednih odnosov z družinskimi člani in prijatelji, zlasti s tistimi, ki imajo enaka verska prepričanja.

Zanimivo je, da je najmlajši od sogovornikov (32-letni poročen moški in oče enega otroka, ki je bil obsojen zaradi izdelovanja in razdeljevanja drog) dejal, da mu je čas, preživet v zaporu, koristil, saj se je seznanil z islamom, ki je globoko spremenil njegovo življenje, ga pripeljal do ponovnega premisleka o svoji preteklosti in spodbudil njegovo sposobnost samorefleksije. Povedal je, da nasprotuje nasilju in da v skladu z islamističnimi nauki meni, da nasilje ni upravičeno. Mladi obsojenec si želi po izpustitvi živeti življenje, ki bi temeljilo na ljubezni, spoštovanju in miru, pri čemer ga bodo vodile njegova vera in družinske vrednote. Sogovornik je poudaril pomen družinskih, verskih in rehabilitacijskih programov znotraj zaporniškega sistema, ki naj bi omogočale pozitivne spremembe in uspešno ponovno vključevanje v družbo po izpustitvi iz zapora.

Slovenija

Izbor naslednjih poudarkov izhaja iz razgovorov z mladimi obsojenci, ki so jih opravili slovenski partnerji v svoji državi. Zaporniki so bili del splošne zaporniške populacije in niso bili opredeljeni kot radikalizirani zaporniki ali zaporniki, za katere bi obstajalo tveganje za radikalizacijo. Razlog za to je specifična situacija v Sloveniji, kjer trenutno noben mlad zapornik ni opredeljen kot radikaliziran zapornik ali kot zapornik, za katerega bi obstajalo tveganje radikalizacije. Vendar se nam je zdelo kljub temu zanimivo poročati o zgodbah in pričevanjih zapornikov, ki zaporno kazen preživljajo v manjših zaporih, kar s seboj očitno prinaša nekatere prednosti, kot so poudarili sodelujoči v fokusnih skupinah iz Slovenije. Ena od teh prednosti je zlasti ta, da manjši zaporji omogočajo bolj osebni pristop, s pomočjo katerega je lažje opaziti, ko so nekateri zaporniki slabe volje, in se na to pravilno odzvati, kar ni koristno le v primeru morebitne radikalizacije, pač pa tudi v zvezi z ostalimi morebitnimi spremembami, ki mučijo osebe.

V Sloveniji so bili razgovori opravljeni z enajstimi mladimi odraslimi zaporniki (10 moških in 1 ženska), starimi od 19 do 32 let, iz Albanije, Burme (Mjanmar), s Hrvaške, iz Italije, Srbije, Slovenije, Sirije in Ukrajine. Eden od teh sogovornikov v času razgovora ni bil več v zaporu. Stik s tem nekdanjim obsojencem je omogočila nevladna organizacija, ki zagotavlja podporo beguncem in prosilcem za azil. Kot smo že omenili, so bili vsi sogovorniki obsojeni za običajna kazniva dejanja. Med razgovori so izpostavili relevantne teme, od katerih nekatere izpostavljamo na tem mestu.

Več o socialnih odnosih in zaporniškem okolju: v večini primerov so sogovorniki poudarili pomen družinske komponente, ki predstavlja dosledno referenčno točko v času prestajanja zaporne kazni, pa tudi vir podpore. Kar zadeva prijatelje ali širše družbeno okolje, so poudarili, da je v zaporu težko vzdrževati tesne in zaupanja vredne odnose s starimi prijatelji in vrstniki. Prav tako so navedli, da so ob začetku prestajanja zaporne kazni izgubili večino svojih prijateljev. Nekateri zaporniki so povedali, da je v zaporu skoraj nemogoče najti nove prijatelje, ker mora vsak odslužiti svojo kazen, nato pa kot svoboden človek zapusti zapor. Drugi zaporniki pa so nasprotno povedali, da skupno delo v kuhinji ali skupna telovadba v telovadnici spodbujata socializacijo in komunikacijo. Poleg tega večina zapornikov ni poročala o posebnih težavah ali o tem, da bi jih osebe v zaporu obravnavale nepravilno (eden od sogovornikov je povedal, da se kulturne in verske potrebe v zaporu ne spoštujejo v celoti). Zanimivo je, da so sogovorniki poudarili ključno vlogo izobraževalnega in psihološkega osebja ter prepoznali njegov pomen v procesu sprememb in odrasčanja.

Psihosocialna blaginja: vsi zaporniki so poudarili, kako pomembna je dobra vez z družino ali partnerji, ki zagotavljajo moralno podporo in pomoč. Poleg tega so jim stalni in stabilni odnosi z družino ali s partnerji omogočili, da so lahko razmišljali o prihodnosti in o novem življenju po zaporu. Le majhen delež zapornikov je poročal o tem, da se včasih počutijo depresivne. Zdi se, da so jim športne dejavnosti, poslušanje glasbe, pogovori s pedagogom/vzgojiteljem in branje knjig prinesli nekaj olajšanja.

Identiteta: zaporniki so svojo identiteto običajno opredelili glede na čas "pred" zaporom in na čas "po" njem. Pred zaporom se je večina anketirancev opisovala kot nezrele, ne preveč disciplinirane in manj stabilne. Eden od zapornikov je na primer dejal, da je bil zelo temperamenten in da je pogosto izgubil nadzor. V času, ki so ga preživeli v zaporu, so se pomirili, spametovali in postali modrejši. Nekateri so poročali, da jih je zapor spremenil in jim omogočil, da razumejo, da oseba ne potrebuje veliko, če želi uživati v življenju. Eden od zapornikov je poročal, da se je v zaporu naučil razmisliti, preden se odzove, postal pa je tudi manj impulziven in bolj razumen, poleg tega se je naučil tudi prevzeti odgovornost za svoja dejanja. Sogovornik je dejal, da je zapor neke vrste duhovna šola, ki človeku pomaga najti nov smisel v življenju.

Italija

V Italiji ni bilo mogoče opraviti neposrednih razgovorov z mladimi zaporniki, za katere obstaja tveganje za radikalizacijo ali pa so že radikalizirani. Podatke o njih smo zato pridobili s strani zaporniškega osebja in strokovnjakov, ki delajo z njimi in ki lahko zato opazujejo njihovo ravnanje in vedenje. Zaporniško osebje in strokovnjaki so odgovarjali na vprašanja o socialnih odnosih, obnašanju, vedenju in psihološkem počutju obsojencev. Zaporniško osebje in strokovnjake smo obravnavali kot "ključne informatorje", ki bi lahko osvetlili individualne in socialne razsežnosti, procesov (de)radikalizacije v zaporih. Na tem mestu povzemamo nekatere od ugotovitev.

Kar zadeva ozadje zapornikov, o katerih so bili zbrani podatki, so bili ti stari od 18 do 50 let, bili so muslimani, pretežno pa so prihajali iz Afrike (Maroko, Tunizija, Republika Gvineja). Večina jih je bila obsojenih zaradi kaznivih dejanj zoper osebno nedotakljivost in premoženje ter zaradi trgovanja z drogami. Vsi so bili v postopku ocenjevanja.

Družbeni odnosi: na splošno imajo zaporniki stike z družinskimi člani (na štiri oči, prek spleta, po telefonu ali prek pisem); nekateri se družijo z zaporniki iz drugih kulturnih okolij, drugi pa raje preživljajo čas z ljudmi iz arabskega okolja. Odnosi z zaporniškimi osebjem so na splošno pozitivni, vendar se je pokazalo nekakšno začetno nezaupanje. Eden od mlajših obsojencev od začetka prestajanja zaporne kazni nima stikov s svojo družino. Zdi se, da nekateri zaporniki poskušajo skriti svoje dejanske misli in namere v odnosu do osebja v zaporu, nekateri pa ne želijo govoriti z ženskami, zaposlenimi v zaporu.

Psihološko dobro počutje: obsojenci so pogosto depresivni, a imajo obenem tudi trenutke, ko na svet gledajo bolj pozitivno. Obravnavanim zapornikom vera in družina predstavljata pomen in usmeritev, v nekaterih primerih pa so opazili tudi nagnjenost k temu, da svoje težave zaupajo strokovnjakom.

Identiteta: zaporniki so s pomočjo strokovnjakov v zaporih začeli ponovno razmišljati o življenjskem slogu, ki so ga gojili v preteklosti, vendar vsi od njih ne razmišljajo o načrtih za prihodnost. Eden od mladih obsojencev si predstavlja svoje novo življenje po prestajanju zaporne kazni, v katerem bo lahko nadaljeval s svojo prejšnjo življenjsko vlogo (očeta in moža); spet drugi mladi obsojenec pa si želi ustvariti družino v drugi državi.

Stališča, vedenje, vera: vera je najpomembnejši vidik vsakdanjega življenja zapornikov. Nekateri od njih svoja mnenja in ideje običajno delijo z vzgojitelji, posredniki, pedagogi in delavci v zaporu. Nekateri zaporniki, kot je na primer eden od mladih sogovornikov, si želijo pogovora z imamom. Drugi zaporniki so začeli ponovno razmišljati o svojem odnosu do nasilja in agresije. Nekateri mladi zaporniki so pokazali, da so pripravljeni pomagati drugim, včasih pa je takšna vrsta altruističnega vedenja le sredstvo za potrditev vodilne vloge v določenem kontekstu.

KLJUČNI PREDLOGI ZA VPELJAVO PROGRAMOV ZA PREPREČEVANJE IN BOJ PROTI RADIKALIZACIJI V ZAPORIH

- Tovrstni programi bi morali biti usmerjeni v: krepitev odpornosti, da se obsojenci lažje uprejo radikalnim skupinam in njihovim ideologijam; pomoč tistim, ki so s takšnimi skupinami že navezali stike, da iz njih izstopijo; spreminjanje odnosa posameznikov do nasilja; zagotavljanje možnosti reševanja problemov in konfliktov na miren način za radikalne in nasilne ekstremistične obsojence.
- Ko začnemo obravnavati posameznike, za katere obstaja možnost, da bi se lahko radikalizirali ali ki so že radikalizirani, je bistvenega pomena, da najprej preučimo, katere od njihovih osebnih, materialnih in socialnih potreb niso izpolnjenе, in nato ravnamo v skladu s tem.
- Ker je sodelovanje v programih deradikalizacije in odvrnitve lahko prostovoljno, bi se moralo osebje zelo potruditi za pridobivanje zaupanja obsojencev in jih prepričati o koristih, ki bi jih lahko prineslo sodelovanje v takšnih dejanjih.
- Bistvenega pomena je, da se gradijo pozitivni odnosi med osebjem, ki izvaja program, in osebami, ki imajo lahko koristi od takšnih intervencij. Uspeh katere koli izvedene aktivnosti je lahko odvisen od kakovosti takšnih odnosov.
- Takšni programi se morajo izvajati v varnih kontekstih, ki zagotavljajo podporo, poleg tega pa morajo ljudi tudi motivirati za to, da se spreminjajo, in jih nato tudi pohvaliti.
- Strokovnjaki morajo skrbno razmisliti, kdaj bi bilo intervencijo in/ali poseben ukrep bolje izvesti na štiri oči in kdaj v skupinskem okolju.
- Verska in duhovna podpora je temeljnega pomena za pomoč versko motiviranim nasilnim ekstremističnim storilcem kaznivih dejanj, da se deradikalizirajo in umaknejo iz takšnih skupin.
- Intervencijo mora izvajati skupina strokovnjakov, temeljiti pa mora na različnih vrstah dejavnosti (od psihološke podpore do izobraževalnih in poklicnih pobud).
- Programi in ukrepi bi morali obravnavati posebne skupine potreb in posebej ranljive posameznike, kot so mladi, ženske in migranti.
- Sodelovanje z družino in prijatelji - če ti seveda niso katalizator za radikalizacijo - je bistvenega pomena, saj lahko družinske in družbene vezi ublažijo občutke izolacije, zapuščenosti in frustracije, kar bi lahko postavilo ali še dodatno okrepilo temelje za razvoj procesa radikalizacije pri obsojencu.
- Jasen načrt ocenjevanja teh programov, ki združuje tako kvalitativne kot kvantitativne metodologije in pristope, je bistvenega pomena za ugotavljanje, ali so ti programi prinesli želene rezultate ali ne. Upoštevati je treba tudi nadaljnje postopke za odkrivanje trajnih učinkov intervencij.

4.5. Osredotočenost na posebne skupine ranljivih storilcev kaznivih dejanj

Pri načrtovanju pobud za boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu v prevzgojnih ustanovah je koristno upoštevati edinstveni profil, status, potrebe in ranljivosti skupin posameznikov, vključenih v programe, kot so mladi storilci kaznivih dejanj, ženske in posamezniki z različnimi kulturnimi in etničnimi ozadji.

Mladi obsojenci: ti posamezniki so stari od 18 do 29 let in se še vedno soočajo s procesom razvoja svoje identitete in osebnosti. Mnogi mladi vstopajo v svoja dvajseta leta brez jasnih predstav o tem, kam spadajo v svetu, ter tudi nimajo razvitih prepričanj in vrednot, zato si prizadevajo, da bi osmislili svoje življenje (Arnett, 2000; McNamara Barry & Abo-Zena, 2014). Posledično so mladi obsojenci potencialne tarče ekstremističnih skupin v zaporih, ki jim obljublajo osebne vloge in neposredne poglede na svet ter ki izpolnjujejo njihovo čustveno potrebo po pripadnosti. Tako bi lahko načrtovanje psiholoških, izobraževalnih in poklicnih intervencij, ki mladim obsojencem pomagajo odkriti njihove skrite talente, njihovo identiteto in osebna prepričanja, pa tudi načrtovanje njihove vključenosti v mentorske programe, kjer bi jim lahko koristilo pričevanje nekoga, ki je uspel pozitivno spremeniti svoje življenje (na primer vrstnikov ali nekdanjih ekstremistov), predstavljalo dragocene strategije za krepitev odpornosti proti vplivu radikalnih skupin na mlade zapornike, saj bi jih tako lahko motivirali, da se umaknejo iz radikaliziranega okolja.

Ženske: raziskave o radikalizaciji in nasilnem ekstremizmu žensk so trenutno precej omejene (Carter, 2013; Morgades-Bamba et al., 2020). Verjetno se ženske lahko radikalizirajo iz istih razlogov kot moški, pa tudi zaradi drugih posebnih motivov, kot so privlačnost sestrstva, maščevanje zaradi spolnega nasilja ali neenakost in diskriminacija na podlagi spola. Poleg tega je treba upoštevati, da lahko ženske, ki sodelujejo v nasilnih ekstremističnih gibanjih, aktivno sodelujejo pri pripravi in izvajanju nasilnih dejanj, lahko pa so tudi čustveno in družbeno prisiljene sodelovati v takšnih brutalnih dejanjih. Zavedanje glede vseh motivacij, na katerih temelji radikalizacija žensk, bi strokovnjakom in zaporniškemu osebju lahko pomagalo pri razvoju intervencij, ki so prilagojene glede na določeni spol, in učinkovito preprečilo ter ustavilo nasilni ekstremizem med zapornicami (Carter, 2013; Svet Evrope, 2016; UNODC, 2016).

Migranti: obsojenci - migranti so lahko tarča neprimerne ravnanja s strani osebja v zaporih in drugih zapornikov zaradi njihovega kulturnega in etničnega porekla (Khosrokhavar, 2013), kar še krepí diskriminacijo in neenakosti, ki so jih morda zaznali ali doživeli v širši družbi. Posledično bi lahko obstajalo tveganje, da se bodo pridružili ekstremističnim skupinam (ki jim ponujajo zaščito in podporo), začeli izvajati legitimno nasilje ali le še okrepili ekstremistične težnje, ki jih že imajo. Poleg tega je treba priznati tudi, da so številni obsojenci priseljenci obenem tudi mlade osebe, ki imajo lahko enake šibke točke, povezane z njihovo starostjo, kot njihovi vrstniki v lokalnem okolju (negotovosti in nejasnost glede lastne identitete), zaradi česar so po kognitivni plati lahko bolj dovzetni za radikalne ideologije in so kot takšni lahke tarče nabornikov in spreobrnjenec. Ta scenarij dopolnjuje še dejstvo, da obsojenci priseljenci v državi, v katero so se priselili, morda nimajo družine ali socialnih mrež, ki bi lahko pomagale ublažiti vpliv ekstremističnih skupin (Adams, 2019). Zato bi se morali programi, ki se izvajajo v zaporih, odzivati na socialne (npr. krepitev socialnih vezi s primarno družino, odvrčanje od izolacije, zmanjšanje občutka prikrajšanosti) in osebne potrebe (npr. obravnavanje njihovega občutka lastne vrednosti in samospoštovanja, obravnavanje vprašanj, povezanih z identiteto), da se tako prekine proces radikalizacije. Najprej je treba opozoriti, da bi se morali zaposleni v prevzgojnih ustanovah in uprave navedenih ustanov zelo potruditi za to, da bi ustvarili vključujoča zaporniška okolja, v katerih se cenijo kulturne razlike med obsojenci in kjer se preprečujeta rasizem in marginalizacija manjšinskih skupin.

Zaključek

V tem poglavju smo se osredotočili na strategije in programe, ki jih izvajajo vzgojni zavodi za ublažitev, preprečevanje in boj proti tveganju za radikalizacijo populacije v zaporih.

Najprej smo opisali režime, s katerimi si uprava zaporov prizadeva zajezi širjenje radikalnih stališč in vedenja med zaporniki, in sicer *koncentracijo*, *razpršitev* in *kombinacijo* (koncentracije in razpršitve). Izpostavili smo prednosti in slabosti vsakega od režimov v skladu z obstoječo literaturo na to temo.

Nato smo poudarili, da bi bilo treba poleg takšnega načina obravnavanja radikalnih in nasilnih storilcev ekstremističnih kaznivih dejanj izvajati tudi *ad hoc* programe za re-educacijo in rehabilitacijo (katerih cilj je pomagati obsojencem, da ponovno razmislijo o svojih pogledih na svet, se oddaljijo od ekstremističnih skupin in se pripravijo na ponovno vključitev v družbo).

Pojasnili smo tudi pomen programov za *preprečevanje* in *boj proti* radikalizaciji, in premislili o tem, ali naj slednja vrsta pobude spodbuja deradikalizacijo in/ali odvrnitev. Ugotovljeno je bilo, da bi se moral vsak program osredotočiti na posebne motivacije in razloge (ideološke in/ali neideološke), ki so spodbudili radikalizacijo zapornikov in njihovo sodelovanje v dejanjih nasilnega ekstremizma.

Zatem smo navedli različne vrste ukrepov, ki so bili izvedeni v prevzgojnih ustanovah, ter izpostavili njihove splošne cilje in bolj specifične rezultate. Na kratko smo se osredotočili tudi na ocenjevanje programov za preprečevanje in boj proti radikalizaciji.

V tem poglavju so podani praktični predlogi in priporočila, ki jih je treba upoštevati pri načrtovanju in izvajanju programov proti radikalizaciji zapornikov.

V zaključku smo opisali tri glavne skupine obsojencev, katerih edinstvene potrebe in ranljivosti je treba obravnavati v okviru dane pobude za rehabilitacijo/ponovno izobraževanje.

POVZETEK

- *Koncentracija, razpršitev in kombinacija* (koncentracije in razpršitve) so glavni režimi, ki jih izvajajo prevzgojne ustanove za ublažitev in preprečevanje tveganja za radikalizacijo zapornikov.
- Pri konceptualizaciji programov za boj proti radikalizaciji je treba razlikovati med tremi glavnimi ravni: primarna raven (preprečevanje radikalizacije), sekundarna raven (zgodnje posredovanje) in terciarna raven (boj proti nasilnemu ekstremizmu).
- *Preprečevanje in boj proti radikalizaciji* s seboj nosita različne konotacije. *Programi za preprečevanje* so namenjeni krepitvi odpornosti proti radikalizaciji med splošno populacijo, medtem ko so *programi za boj proti radikalizaciji* namenjeni posameznikom, za katere obstaja tveganje, da bi se lahko radikalizirali, ali tistim, ki so že radikalizirani.
- Odvrnitev se trenutno zdi bolj realističen rezultat kot deradikalizacija, saj posamezniki morda ne bodo želeli zavrniti svojih ideologij, lahko pa bi se odločili, da ne bodo več izvajali nasilnih dejanj.
- Intervencija, ki je namenjena zmanjšanju in preprečevanju tveganja radikalizacije in nasilnega ekstremizma med zaporniki, je rezultat ocene tveganj in potreb zapornikov, sega pa od ciljnih programov do splošnih dejavnosti.
- V okviru intervencijskega programa, namenjenega radikaliziranim in nasilnim ekstremističnim zapornikom, je treba doseči posebne rezultate, npr. omogočiti zapornikom, da lahko razvijejo *veščine za soočanje* s težavami, spodbujanje *pozitivne identitete*, spodbujanje *ideoloških sprememb* (izražanje prepričanj na nenasilen način, sprejemanje pogleda na svet drugih oseb), spodbujanje *pozitivnih socialnih odnosov* in spodbujanje *usmerjenosti njihovih dejanj* na način, ki bo koristil njim samim (npr. dejavno sodelovanje v lastnem življenju) in tudi skupnostim.
- Pri načrtovanju pobud za boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu v prevzgojnih ustanovah je koristno upoštevati edinstvene profile, status, potrebe in ranljivosti skupin posameznikov, ki sodelujejo v programih (npr. mladi obsojenci, ženske in posamezniki z različnim kulturnim in etničnim ozadjem).

Splošne ugotovitve

Ta priročnik si je zadal dva glavna splošna cilja, ki sta v skladu z nameni projekta "Sereny", v okviru katerega je bil pripravljen. Prvi cilj je bilo prizadevanje, da bi zaporniško osebje, strokovnjaki in vsi drugi deležniki, ki delajo z radikaliziranimi, nasilnimi ekstremističnimi obsojenci ter z obsojenci, za katere obstajata sum ali tveganje, da bi to lahko postali, lahko boljše razumeli individualne in socialne razsežnosti (de)radikalizacije. Za doseganje tega cilja so bili v prvem delu tega priročnika pregledani pomembni teoretični modeli in pojasnila, ki osvetljujejo razloge, motivacije in okoliščine (tj. dejavnike tveganja), zaradi katerih so posamezniki v zaporu in zunaj njega zavzeli radikalna prepričanja in vedenja. Pregled tega razdelka je prinesel dve glavni sporočili:

- prepletanje osebnih in okoljskih dejavnikov postavlja temelje za to, da posamezniki sprejmejo ekstremistične poglede na svet in se vključijo v nasilne skupine (Soliman et al., 2016);
- zapori se lahko obravnavajo kot gojišča radikalizacije le pod točno določenimi pogoji, npr. če ne spoštujejo človekovih pravic, če so nezdravi in če so nevarni (Thompson, 2016).

Drugi cilj tega priročnika je bila zagotovitev orodja, s pomočjo katerega bi bilo mogoče usmerjati odkrivanje in ocenjevanje zgodnjih znakov radikalizacije in nasilnega ekstremizma med populacijo v zaporih ter izvajati učinkovite intervencije za preprečevanje in boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu v zavodih za prestajanje kazni.

Da bi razumeli, kako lahko zaporniki dojemajo in prevzemajo radikalizacijo v zaporih, smo v drugem razdelku tega priročnika opisali instrumente, metodologije in pristope za ocenjevanje. Povzeli smo tudi režime v zaporih in vrste pobud, ki bi se lahko začele izvajati v prevzgojnih ustanovah.

Iz slednjega razdelka je mogoče izluščiti več pomembnih sporočil, ki zadevajo predvsem vprašanja glede ocenjevanja tveganja in intervencijskih programov.

Ocena tveganja

Ocenjevanje tveganja je bilo opredeljeno kot postopek zbiranja informacij o ključnih spremenljivkah, ki bi lahko pomagale napovedati verjetnost, da bo posameznik storil kaznivo dejanje. V primeru radikalizacije in nasilnega ekstremizma se posameznike oceni z namenom, da bi določili njihovo stopnjo radikalizacije in razlikovali med posamezniki, ki se podajajo na nasilno pot, in tistimi, za katere ta nevarnost ne obstaja.

Poudarili smo pomen zanesljive ocene tveganja, ki združuje več dejavnikov tveganja, npr. ideologija, vedenje v zaporu ter čustvene značilnosti in značilnosti, povezane z odvrnitvijo. Poleg tega je bilo predlagano, da je treba pri ocenjevanju in spremljanju zapornikov upoštevati tudi spremenljivke, ki omogočajo odpornost/zaščito, da bi se izognili netočnim zaključkom. Predložena so bila tudi nadaljnja priporočila za pripravo učinkovite ocene tveganja, npr. (Svet Evrope, 2016; Sarma, 2017):

- izvajati jo je treba redno
- izvajati jo mora skupina presojevalcev, ki jo je treba usposobiti na področju posebnih protokolov, ki naj se uporabljajo za nasilne storilce ekstremističnih kaznivih dejanj
- združevati mora tako predpisani seznam kazalnikov tveganja kot tudi opis tveganja, ki ga razvije ocenjevalec s pomočjo drugih virov informacij.

Kot so pokazale razprave nekaterih fokusnih skupin, ki so jih izvedle države, vključene v projekt "Sereny", pa je treba kazalnike za radikalizacijo vedno analizirati globalno in jih uporabljati previdno, saj nekatera vedenja *sama po sebi* morda še ne pomenijo nujno, da posameznik stopa na pot radikalizacije. Kot so poudarile fokusne skupine, so zato usposobljenost, izkušnje in strokovnost ocenjevalcev bistvenega pomena za pravilno "diagnosticiranje" obsojencev.

Intervencijski programi

Cilji programov, namenjenih preprečevanju in boju proti radikalizaciji v prevzgojnih ustanovah, bi morali biti med drugim naslednji: (1) zagotavljanje pomoči obsojencem pri ponovnem razmisleku o njihovem simbolnem svetu in narativih; (2) pomoč obsojencem pri pravilnem izražanju njihovega mnenja - in nezadovoljstva - na demokratičen način; (3) usmerjanje njihovega iskanja pomena in smisla v življenju; (4) omogočanje razvoja pozitivnih družbenih odnosov; (5) spodbujanje več družbenih identitet posameznikov, ki se medsebojno ne izključujejo.

Pri doseganju teh ciljev bi osebju v zaporih, upravi zaporov in strokovnjakom lahko pomagale številne ciljno usmerjene in splošne pobude, kot so npr. izobraževalne, poklicne, ideološke, verske in psihološke intervencije. Dejavnosti mentorstva, ustvarjalne, kulturne in rekreacijske dejavnosti imajo prav tako pomembno vlogo v postopku rehabilitacije radikaliziranih, nasilnih ekstremističnih obsojencev ali tistih obsojencev, za katere obstaja sum ali tveganje, da bi to lahko postali. Zdi se, da vse te pobude posameznikom zagotavljajo kognitivne (npr. sprejemanje dvoumnosti, prožnost in kritično razumevanje), osebne (npr. samoučinkovitost, samospoštovanje, psihološko dobro počutje) in medosebne (npr. sposobnosti sodelovanja in reševanja konfliktov, upiranje pritisku skupine) sposobnosti, ki so koristne za krepitev odpornosti proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu.

Pomemben vidik, ki ga je treba upoštevati pri načrtovanju intervencij, je opredelitev posebnih dejavnikov, zaradi katerih so se nasilni ekstremisti in radikalizirani obsojenci sploh mobilizirali (Bjørge, 2011). Verjetno bi lahko kombinacija obravnavanja ideoloških in praktičnih značilnosti radikalizacije pomagala spodbujati ponovno vključevanje storilcev kaznivih dejanj v družbo (Schuurman & Bakker, 2015), kar je odvisno od profila zapornikov in motivacij, ki so jih privedle do radikalizacije in do tega, da so postali nasilni ekstremisti.

Takšni razmisleki jasno izhajajo iz raziskav na terenu, ki so jih izvedle države, ki so sodelovale v projektu "Sereny". Pričevanja fokusnih skupin, ki so opravljale razgovore z osebjem v zaporih in upravami zaporov, so denimo pokazala, da v nekaterih kazenskih sistemih držav, ki so sodelovale v projektu, sicer res ni posebnih programov za obravnavanje in/ali preprečevanje radikalizacije, vendar pa vseeno obstaja več pobud (ki so večinoma prilagojene po meri in ki združujejo strokovnjake z različnimi ozadji), ki vključujejo izobraževalne, rekreacijske, verske in psihološke intervencije, ki zapornikom pomagajo okrepiti in/ali odkriti njihovo lastno vrednost, razviti nekatere posebne kompetence (na primer delovne kompetence) in napredovati na področju poznavanja in razumevanja vere.

V razgovorih z mladimi zaporniki se je pokazalo, da se močno priporoča obravnavanje psiholoških, izobraževalnih in poklicnih potreb. V nekaterih primerih so razprave s psihologi zapornikom pomagale, da so se ukvarjali s svojo biografijo, obdelovali preteklost, otroštvo, razumeli, kaj je šlo prej narobe, se oddaljili od prejšnjega okolja in pogledov na svet ter pozitivno gledali na prihodnost. Razgovori z mladimi zaporniki so pokazali tudi, da je možnost dela in/ali udeležbe na vajeništvih pomembna, saj pripomore k temu, da obsojenci ponovno najdejo smisel in pomen v življenju.

Zadnje sporočilo, povezano z izvajanjem programov za boj proti radikalizaciji v prevzgojnih ustanovah, je dejstvo, da je koristno upoštevati edinstveni profil, status, potrebe in ranljivosti skupin posameznikov, kot so mladi storilci kaznivih dejanj, ženske in obsojenci z migrantskim ozadjem.

Kar zadeva mlade storilce, na katere se je posebej osredotočal program "Sereny", si je treba zapomniti, da so stari od 18 do 29 let in da se še vedno soočajo s procesom razvoja svoje identitete. Posledično so potencialne tarče ekstremističnih skupin v zaporih, ki jim obljublajo osebne vloge ter ki izpolnjujejo njihovo čustveno potrebo po pripadnosti. Zato bi moral biti namen vsake intervencije ta, da se mladim obsojencem pomaga odkriti njihove skrite talente, njihovo identiteto in osebna prepričanja ter smisel njihovega življenja, s čimer bi se okrepila njihova odpornost v odnosu do boja proti radikaliziranim skupinam in spreobrnjencem.

Življenje po zaporu

Dejstvo je, da se "zapornikova dovzetnost za radikalizacijo ne konča po izpustitvi iz zapora" (Cilluffo et al., 2007, str. 115), saj "imajo posamezniki ob izpustitvi iz zapora zelo malo finančne, čustvene ali družinske podpore" (ibidem), zaradi česar lahko ponovno postanejo lahke tarče radikalnih skupin.

Glede na to je treba pravočasno pripraviti načrte za socialno vključenost obsojencev (še pred izpustom) in predvideti sodelovanje ponudnikov storitev (npr. agencij za zaposlovanje, izobraževalnih ustanov, družinskih storitev), neprofitnega sektorja in nevladnih organizacij, ki bi lahko zapornikom pomagali pri ustvarjanju novega življenja po zaporu. Poleg tega bi lahko socialno reintegracijo nekdanjih nasilnih ekstremistov podprli tudi s pobudami, ki se izvajajo v sodelovanju z njihovimi bližnjimi (družino in prijatelji), verskimi skupnostmi, mentorji in organizacijami, ki opravljajo storitve na področju duševnega zdravlja. Z drugimi besedami so vsa ta dejanja namenjena obravnavanju vseh vrst potreb (praktičnih, socialnih, verskih) nekdanjih obsojencev in temu, da se tako poenostavi njihova ponovna vključitev v družbo, ki je lahko sicer polna ovir, npr. tistih, povezanih s stigmatizacijo in "nalepkami", ki jim jih dodeli družba (Williams, 2016).

Socialna izključenost, brezposelnost, izolacija in diskriminacija nekdanjih obsojencev lahko torej še povečajo tveganje za ponovno radikalizacijo po izpustitvi. Pomembne naloge, ki se opravljajo med intervencijami z namenom ponovne vključitve nekdanjih obsojencev v družbo, tako ustvarjajo pristne povezave s skupnostmi in ozemlji ter jih pripravljajo na sprejem nekdanjih obsojencev, ki tako lahko postanejo rehabilitirani člani družbe.

Viri

Adams, T. (2019). *Approaches to countering radicalisation and dealing with violent extremist and terrorist offenders in prisons and probation*. Mreža za ozaveščanje o radikalizaciji - Center odličnosti in delovna skupina RAN P&P. Preneseno na spletnem naslovu: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ran_wrk_pp_pract_3rd-2018_20190606_en.pdf.

Ahmed, Y., Annovi, C., Di Liddo, M., Grinyer, J., Lynch, O., Marinone, L., Rosato, V., Varga, C., & Wulf, L. (2021). Methodologies and tools for risk assessment on radicalization and violent extremism - Rezultat D6.1. (Naziv projekta: Analyzing and Preventing Extremism via Participation). Preneseno na spletnem naslovu: <https://participation-in.eu/media/Methodologies-for-assessing-the-risk-literature-and-critical-review-D6.1.pdf>.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480. doi: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>.

Asrori, S., Jamilah, J., & Ismail, M. (2020, marec). The challenge of radicalization and deradicalization in prison; A review on social dynamics prison officers and terrorist inmates. V: *ICSPS 2019: Proceedings of the 5th International Conference on Social and Political Sciences, ICSPS 2019, 12. november 2019, Džakarta, Indonezija* (str. 84-91). Evropsko zavezništvo za inovacije.

Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. Morristown, NJ: General Learning Press.

Barrelle, K. (2015). Pro-integration: Disengagement from and life after extremism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7, 129–142. doi: <https://doi.org/10.1080/19434472.2014.988165>.

Barrett M., de Bivar Black L., Byram M., Faltýn J., Gudmundson L., van't Land H., Lenz C., Mompoin-Gaillard P., Popović M., Rus C., Sala S., Voskresenskaya N., Zgaga P. (2018). *Reference framework of competences for democratic culture: Volume 3: Guidance for implementation*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, spletni vir, <https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/rfcdc-volumes>.

Basra, R., & Neumann, P. R. (2016). Criminal pasts, terrorist futures: European jihadists and the new crime-terror nexus. *Perspectives on Terrorism*, 10, 25–40.

Beelmann, A. (2020). A social-developmental model of radicalization: A systematic integration of existing theories and empirical research. *International Journal of Conflict Violence*, 14, 1-14. doi: <https://doi.org/10.4119/ijcv-3778>.

Beelmann, A. (2021). Concept of and approaches toward a developmental prevention of radicalization: Promising strategies to keep young people away from political, religious, and other forms of extremism. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 104, 298-309. doi: <https://doi.org/10.1515/mks-2021-0130>.

Bjørge, T. (2011). Dreams and disillusionment: engagement in and disengagement from militant extremist groups. *Crime, Law and Social Change*, 55, 277-285. doi: <https://doi.org/10.1007/s10611-011-9282-9>.

Bologna, C. (2018). Risk assessment in prison. V: Medregionalni kriminalistični in pravni inštitut Združenih narodov (ur.), *Strengthening efforts to prevent and counter violent extremism: Good practices and lessons learned for a comprehensive approach to rehabilitation and reintegration of*

VEOs (str. 45-53). United Nations Digital Library. Preneseno na spletnem naslovu: <https://digitallibrary.un.org/record/3829256>.

Borum, R. (2011a). Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research. *Journal of Strategic Security*, 4, 37-62. doi: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.2>.

Borum R. (2011b). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*, 4, 7-36, doi: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>.

Borum, R. (2014). Psychological Vulnerabilities and Propensities for Involvement in Violent Extremism. *Behavioral Sciences and the Law*, 32, 286-305. doi: <https://doi.org/10.1002/bsl.2110>.

Bove, V., & Böhmelt, T. (2022). Imprisonment and terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 34, 1229-1240. doi: <https://doi.org/10.1080/09546553.2020.1768078>.

Brons, L. (2016). A note on the psychology of radicalization and terrorism. Osnutek dokumenta. Univerzi Nihon in Lakeland, Japan Campus, Tokio, Japonska. Preneseno na spletnem naslovu: <http://www.lajosbrons.net/wp/terrorism.pdf>.

Bucerius, S. M., Schultz, W., & Haggerty, K. D. (2023). "That shit doesn't fly": Subcultural constraints on prison radicalization. *Criminology*, 61, 157-181. doi: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12327>.

Campelo, N., Oppetit, A., Neau, F., Cohen, D., & Bronsard, G. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multidisciplinary review of their psychological and social profiles. *European Psychiatry*, 52, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2018.03.001>.

Carter, B., (2013). Women and violent extremism (GSDRC Helpdesk Research Report 898). Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. Preneseno na spletnem naslovu: <http://www.gsdrc.org/docs/open/hdq898.pdf>.

Cherney, A. (2020). Evaluating interventions to disengage extremist offenders: A study of the proactive integrated support model (PRISM). *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 12, 17-36. <https://doi.org/10.1080/19434472.2018.1495661>.

Cherney, A., & Belton, E. (2020). Assessing intervention outcomes targeting radicalized offenders: Testing the pro integration model of extremist disengagement as an evaluation tool. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13, 193–211. doi: <https://doi.org/10.1080/17467586.2019.1680854>.

Cilluffo, F. J., Cardash, S. L., & Whitehead, A. J. (2007). Radicalization: Behind bars and beyond borders. *Brown Journal of World Affairs*, 13, 113–122.

Svet Evrope (2016). Council of Europe handbook for prison and probation services regarding radicalisation and violent extremism. Preneseno na spletnem naslovu: <https://www.europris.org/news/council-of-europe-handbook/>.

Dalgaard-Nielsen, A. (2008). *Studying violent radicalization in Europe II: The potential contribution of socio-psychological and psychological approaches*. Copenhagen: Danski inštitut za mednarodne študije.

Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent radicalization in Europe: What we know and what we do not know. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33, 797-814. doi: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2010.501423>.

- Dandurand, Y. (2015). Social inclusion programmes for youth and the prevention of violent extremism. V: M. Lombardi, E. Ragab, V. Chin, Y. Dandurand, V. de Divitiis, & A. Burato (ur.), *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism* (str. 23–36). Amsterdam, Nizozemska. IOS Press. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-470-1-23>.
- Doosje, B., Loseman, A., & Van Den Bos, K. (2013). Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat. *Journal of Social Issues*, 69, 586-604, doi: <https://doi.org/10.1111/josi.12030>.
- Doosje B., Moghaddam F.M., Kruglanski A.W., de Wolf A., Mann L., Feddes A.R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84, doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.06.008>.
- Dugas, M., & Kruglanski, A. W. (2014). The quest for significance model of radicalization: Implications for the management of terrorist detainees. *Behavioral Sciences and the Law*, 32, 423-439. doi: <https://doi.org/10.1002/bsl.2122>.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Gill P., Corner E. (2017). There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement. *American Psychologist*, 72, 231-241, doi: <https://doi.org/10.1037/amp0000090>.
- Goldman, L. (2014). From criminals to terrorists: the US experience of prison radicalisation. V: A. Silke (ur.), *Prisons, terrorism and extremism: Critical issues in management, radicalisation and reform* (str. 47-59). New York: Routledge.
- Hafez, M., & Mullins C. (2015). The radicalization puzzle: A theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38, 958–975. <https://doi.org/10.1080/1057610x.2015.1051375>.
- Haney, C. (2012). Prison effects of in the age of mass incarceration. *The Prison Journal*, 20, 1-24. doi: <https://doi.org/10.1177/0032885512448604>.
- Herrington, V., & Roberts, K. (2012). Risk assessment in counterterrorism. V: U. Kumar & M. K. Mandal (ur.), *Countering terrorism: Psychosocial strategies* (str. 282-304). New Delhi, Indija: Sage.
- Hogg, M., & Adelman, J. (2013). Uncertainty–identity theory: Extreme groups, radical behavior, and authoritarian leadership. *Journal of Social Issues*, 69, 436-454. doi: <https://doi.org/10.1111/josi.12023>.
- Horgan, J. (2008). Deradicalization or disengagement? A process in need of clarity and a counterterrorism initiative in need of evaluation. *Perspectives on Terrorism*, 2, 3–8. <https://doi.org/10.3233/978-1-60750-075-9-101>.
- Horgan, J. (2009). *Walking Away from Terrorism*. New York: Routledge.
- Horgan, J. & Altier, M.B. (2012). The future of terrorist deradicalization programs. *Georgetown Journal of International Affairs*, 13, 83-90.
- Horgan, J., & Braddock, K. (2010). Rehabilitating the terrorists? Challenges in assessing the effectiveness of de-radicalization programs. *Terrorism and Political Violence*, 22, 267–291. <http://dx.doi.org/10.1080/09546551003594748>.

- Iannello, N. M., Musso, P., Palermi, A. L., Bartolo, M. G., Servidio, R., Scardigno, R., Cheah, C. S. L., Lo Coco, A., & Costabile, A. (2021). Il processo di radicalizzazione nei giovani. Una rassegna sistematica dei fattori di rischio e di protezione nel contesto europeo [The radicalization process among youth. A systematic literature review of risk and protective factors in Europe]. *Giornale Italiano di Psicologia*, 3, 635–662. <https://doi.org/10.1421/103759>.
- Iannello, N.M., Lo Cricchio, M.G., Musso, P., Grattagliano, I., Inguglia, C., & Lo Coco, A. (2023). Radicalization in correctional systems: A scoping review of the literature evaluating the effectiveness of preventing and countering interventions. *Journal for Deradicalization*, (34), 177-210.
- Jones, C.R. (2014). Are prisons really schools for terrorism? Challenging the rhetoric on prison radicalization. *Punishment & Society*, 16, 74-103. doi: <https://doi.org/10.1177/1462474513506482>.
- Jugl, I., Lösel, F., Bender, D., & King, S. (2021). Psychosocial prevention programs against radicalization and extremism: A meta-analysis of outcome evaluations. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 13, 37-46. doi: <https://doi.org/10.5093/ejpalc2021a6>.
- Khosrokhavar, F. (2013). Radicalization in prison: The French case. *Politics, Religion & Ideology*, 14, 284–306. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/21567689.2013.792654>.
- King, M., & Taylor, D. M. (2011). The radicalization of homegrown Jihadists: A review of theoretical models and social psychological evidence. *Terrorism and Political Violence*, 23, 602–622. <https://doi.org/10.1080/09546553.2011.587064>.
- Koehler, D. (2017). Preventing violent radicalization: Programme design and evaluation. V: D. Muro (ur.), *Resilient cities. Countering violent extremism at local level* (str. 91-98). Barcelona: Cidob Edicions.
- Kruglanski, A. W., Chen, X., Dechesne, M., Fishman, S., & Orehek, E. (2009). Fully committed: Suicide bombers' motivation and the quest for personal significance. *Political Psychology*, 30, 331–557. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00698.x>.
- Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., Gelfand, M., Gunaratna, R., Hettiarachchi, M., Reinares, F., Orehek, E., Sasota, J., & Sharvit, K. (2013). Terrorism – A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence. *American Psychologist*, 68, 559–575. doi: <https://doi.org/10.1037/a0032615>.
- Kruglanski, A.W., Gelfand, M.J., Bélanger, J.J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., & Gunaratna R. (2014a). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Advances in Political Psychology*, 35, 69-93, doi: <https://doi.org/10.1111/pops.12163>.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Gunaratna, R., & Hettiararchchi, M. (2014b). Deradicalising the Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE): Some preliminary findings. V: A. Silke (ur.), *Prisons, terrorism and extremism: Critical issues in management, radicalization and reform* (str. 183–196). Oxon: Routledge.
- Lloyd, M., & Dean, C. (2015). The development of structured guidelines for assessing risk in extremist offenders. *Journal of Threat Assessment and Management*, 2, 40–52. doi: <https://doi.org/10.1037/tam0000035>.

- Mandel D.R. (2009). Radicalization: What does it mean? V: T.M. Pick, A. Speckhard, B. Jacuch (ur.), *Home-Grown Terrorism: Understanding and Addressing the Root Causes of Radicalisation among Groups with an Immigrant Heritage in Europe*. Amsterdam: IOS Press, pp. 101-113, doi:
- Maskaliūnaitė, A. (2015). Exploring the theories of radicalisation. *International Studies – Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 17, 9-26, doi: <https://doi.org/10.1515/ipcj-2015-0002>.
- McBride, M. K., Carroll, M., Mellea, J., Hughes, D., & Savoia, E. (2022). Evaluating terrorist and extremist reintegration programming: A systematic literature review. *Journal for Deradicalization*, (32), 35–75.
- McCauley, C., & Moskalkenko S. (2014). Toward a profile of lone wolf terrorists: What moves an individual from radical opinion to radical action. *Terrorism and Political Violence*, 26, 69-85, doi: <https://doi.org/10.1080/09546553.2014.849916>.
- McCauley, C. & Moskalkenko, S. (2017a). Friction: How radicalization happens to them and us. New York: Oxford University Press.
- McCauley C., Moskalkenko S. (2017b). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72, 205-216. doi: <https://doi.org/10.1037/amp0000062>.
- McGilloway, A., Ghosh, P., & Bhui, K. (2015). A systematic review of pathways to and processes associated with radicalization and extremism amongst Muslims in Western societies. *International Review of Psychiatry*, 27, 39-50. doi: <https://doi.org/10.3109/09540261.2014.992008>.
- McNamara Barry, C., & Abo-Zena, M.M. (2014). Seeing the forest and the trees: How emerging adults navigate meaning-making. V: C. M. Barry & M. M. Abo-Zena (ur.), *Emerging adults' religiousness and spirituality. Meaning-Making in an Age of Transition* (str. 3-18). New York, NY: Oxford University Press.
- Mezirow, J. (1990). A transformation theory of adult language. V: P. Kleiber & L. Tisdell (ur.), *Annual adult education research conference (AERC) proceedings* (str. 141-146). Athens, Georgia: University of Georgia.
- Moghaddam, F.M., (2005). The staircase to terrorism. A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>.
- Morgades-Bamba, C.I., Raynal, P., & Chabrol, H. (2020). Exploring the radicalization process in young women. *Terrorism and Political Violence*, 32, 1439-1457. doi: <https://doi.org/10.1080/09546553.2018.1481051>.
- Morrison, J. F., Silke, A., Maiberg, H., Slay, C., & Stewart, R. (2021). *A systematic review of post-2017 research on disengagement and deradicalisation. Celotno poročilo*. Center za raziskavo in dokaze na področju varnostnih groženj. <https://crestresearch.ac.uk/resources/a-systematic-review-of-post-2017-research-on-disengagement-and-deradicalisation/>.
- Moskalkenko, S., & McCauley, C. (2009). Measuring political mobilization: The distinction between activism and radicalism. *Terrorism and Political Violence*, 21, 239-260. doi: <https://doi.org/10.1080/09546550902765508>.
- Mulcahy, E., Merrington, S., & Bell, P. J. (2013). The radicalisation of prison Inmates: Exploring recruitment, religion and prisoner vulnerability. *Journal of Human Security*, 9, 4-14. doi: <https://doi.org/10.12924/johs2013.09010004>.

- Neumann, P. (2010). *Prisons and terrorism radicalisation and de-radicalisation in 15 countries*. London: Mednarodni center za preučevanje radikalizacije in političnega nasilja. Preneseno na spletnem naslovu: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf>.
- Pels T., & de Ruyter D.J. (2012). The influence of education and socialization on radicalization: An exploration of theoretical presumptions and empirical research. *Child Youth Care Forum*, 41, 311-325. doi: <https://doi.org/10.1007/s10566-011-9155-5>.
- Pressman, E., & Duits, N. (2019). De VERA à VERA-2R: nouvelles avancées dans l'évaluation du risqué d'extrémisme politique violent. *Cahiers de la Sécurité et de la Justice*, (46), 57-71.
- Primoratz, I. (1990). What is terrorism? *Journal of Applied Philosophy*, 7, 129-138. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.1990.tb00261.x>.
- Pyszczyński, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130, 435-468. doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.3.435>
- Mreža za ozaveščanje o radikalizaciji (2016). *Dealing with radicalisation in a prison and probation context*. RAN P&P - delovni dokument za izvajalce. Preneseno na spletnem naslovu: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/en?file=2016-12/ran_p_and_p_practitioners_working_paper_en.pdf
- Mreža za ozaveščanje o radikalizaciji (2019). *Preventing radicalization to terrorism and violent extremism. Approaches and practices*. Preneseno na spletnem naslovu: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-05/ran_collection-approaches_and_practices_en.pdf.
- Ravagnani, L. & Romano, C.A. (2017). Il radicalismo estremo in carcere: una ricerca empirica [Radicalization in prison: an empirical research]. *Rassegna Italiana di Criminologia*, (4), 277-296. doi: <https://doi.org/10.7347/RIC-2017-p277>.
- Ronco, D., Sbraccia, A., & Torrente, G. (2019). *Prison de-radicalization strategies, programmes and risk assessment tools in Europe*. Antigone Edizioni. <https://iris.unito.it/bitstream/2318/1720819/1/Prison%20de-radicalization%20strategies.pdf>.
- Sarma, K.M. (2017). Risk assessment and the prevention of radicalization from nonviolence into terrorism. *American Psychologist*, 72, 278-288. doi: <https://dx.doi.org/10.1037/amp0000121>.
- Schuurman, B., & Bakker, E. (2015). Reintegrating jihadist extremists: Evaluating a Dutch initiative, 2013-2014. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*. <http://dx.doi.org/10.1080/19434472.2015.1100648>.
- Schwenkenbecher, A. (2012). On the current debate on defining terrorism. V: A. Schwenkenbecher (ur.), *Terrorism: A Philosophical Enquiry* (str. 9-37). Združeno kraljestvo: Palgrave Macmillan. doi: <https://doi.org/10.1057/9781137024220>.
- Sedgwick, M. (2010). The concept of radicalization as a source of confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22, 479-494. doi: <https://doi.org/10.1080/09546553.2010.491009>.
- Shanahan, T. (2016). The definition of terrorism. V: R. Jackson (ur.), *Routledge handbook of critical terrorism studies* (str. 103-113). New York: Routledge.

Siegel, A., Brickman, S., Goldberg, Z. & Pat-Horenczyk, R. (2019) Preventing future terrorism: Intervening on youth radicalization. V: C.W. Hoven, L.V. Amsel & S. Tyano (ur.), *An international perspective on disasters and children's mental health* (str. 391-418). Cham, Springer. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-15872-9_19.

Silke, A. (2011). Disengagement or deradicalization: A look at prison programs for jailed terrorists. *CTC Sentinel*, 4, 18–21.

Silke, A. (2014). Risk assessment of terrorist and extremist prisoners. V: A. Silke (ur.), *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical issues in management, radicalisation and reform* (str. 108-121). London & New York, NY: Routledge.

Sinai, J. (2014). Developing a model of prison radicalization. V: A. Silke (ur.), *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform* (str. 35–46). Oxon: Routledge.

Sjøen, M. M., & Jore, S. H. (2019). Preventing extremism through education: Exploring impacts and implications of counter-radicalisation efforts. *Journal of Beliefs & Values*, 40, 269–283. doi: <https://doi.org/10.1080/13617672.2019.1600134>.

Sklad, M., & Park, E. (2017). Examining the potential role of education in the prevention of radicalization from the psychological perspective. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23, 432–437. doi: <https://doi.org/10.1037/pac0000258>.

Smith, L. G. E., Blackwood, L., & Thomas, E. F. (2020). The need to refocus on the group as the site of radicalization. *Perspectives on Psychological Science*, 15, 327–352. <https://doi.org/10.1177/1745691619885870>.

Soliman A., Bellaj T., Khelifa M. (2016). An integrative psychological model for radicalism: Evidence from structural equation modeling. *Personality and Individual Differences*, 95, 127-133, doi: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.02.039>.

Stephens, W., Sieckelink, S., & Boutellier, H. (2021). Preventing violent extremism: A Review of the literature. *Studies in Conflict & Terrorism*, 44, 346-361. doi: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2018.1543144>.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. V: A. William & S. Worche (ur.), *Psychology of Intergroup Relations* (2. izdaja, str. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.

Thompson, N. (2016). Root cause approach to prisoner radicalization. *Salus Journal*, 4, 18–33.

Tiscini, G., & Lamote, T. (2019). The process of radicalization in the prison environment: From criminogenesis to radicalogenesis. *L'Evolution Psychiatrique*, 84, e59–e69. doi: <https://doi.org/10.1016/j.evopsy.2019.05.003>.

Ministrstvo za pravosodje ZDA (2004). *A Review of the Federal Bureau of Prisons' selection of Muslim religious service providers*. Washington, DC: Urad generalnega inšpektorja. Preneseno na spletnem naslovu: <https://www.hsdl.org/?view&did=446547>.

Razvojni program Združenih narodov (2016). Preventing violent extremism through promoting inclusive development, tolerance and respect for diversity. A development response to addressing radicalization and violent extremism. New York: Razvojni program Združenih narodov. Preneseno na spletnem naslovu:

<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Discussion%20Paper%20-%20Preventing%20Violent%20Extremism%20by%20Promoting%20Inclusive%20%20Development.pdf>

Urad Združenih narodov za droge in kriminal (2016). *Handbook on the management of violent extremist prisoners and the prevention of radicalization to violence in prisons*. New York: Združeni narodi. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEPs.pdf.

Useem, B., & Clayton, O. (2009). Radicalization of U.S. prisoners. *Criminology & Public Policy*, 8, 561-592. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2009.00574.x>.

Victoroff J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *The Journal of Conflict Resolution*, 49, 3-42, doi: <https://doi.org/10.1177/0022002704272040>.

Vidino, L., & Clifford, B. (2019). *A review of transatlantic best practices for countering radicalisation in prisons and terrorist recidivism*. Članek je bil predstavljen na 3. konferenci Svetovalne mreže Evropskega centra za boj proti terorizmu (ECTC) o terorizmu in propagandi. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/a_review_of_transatlantic_best_practices_for_countering_radicalization_in_prisons_and_terrorist_recidivism.pdf.

Webber, D., Chernikova, M., Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Hettiarachchi, M., Gunaratna, R., Lafreniere, M. A., & Belanger, J. (2018). Deradicalizing detained terrorists. *Political Psychology*, 39, 539–556. <https://doi.org/10.1111/pops.12428>.

Williams, R. J. (2016). *Approaches to violent extremist offenders and countering radicalisation in prison and probation*. Delovni dokument RAN (2. izdaja). Preneseno na spletnem naslovu: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/en?file=2020-09/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_en.pdf.

Williams, R., & Liebling, A. (2023). Do prisons cause radicalization? Order, leadership, political charge and violence in two maximum security prisons. *The British Journal of Criminology*, 63, 97-114. doi: <https://doi.org/10.1093/bjc/azab122>.

Priloga I – Vseevropska spletna anketa: vprašanja

Vprašanje 1 V kateri državi delate? a. Albanija b. Avstrija c. Italija d. Slovenija e. Španija f. Belgija g. Francija h. drugo

Vprašanje 2 Koliko ste stari?

Vprašanje 3 Katerega spola ste? a. ženskega b. moškega c. drugo/nebinarna oseba d. ne želim odgovoriti

Vprašanje 4 V kateri vrsti ustanove delate? a. zapor b. probacija c. izhodni program d. drugo

Vprašanje 5 Kako dolgo že delate na tem delovnem mestu? (Odgovor navedite v letih in mesecih.)

Vprašanje 6 Katera je vaša stopnja izobrazbe? a. diploma b. magisterij umetnosti c. magisterij znanosti d. doktorat. e. program strokovnega (poklicnega) usposabljanja f. drugo

Vprašanje 7 Kakšno je vaše poklicno ozadje? a. socialno delo b. psihologija c. filozofija d. varnost in varovanje e. medicina f. izobraževalna znanost g. zakonodaja/pravno ozadje h. drugo

Vprašanje 8 Kakšna je vaša trenutna vloga na področju radikalizacije v zaporih? a. delo z zaporniki na splošno b. delo z zaporniki, ki jim grozi radikalizacija c. delo z zaporniki, ki so že radikalizirani d. vodstveni položaj/nisem v neposrednem stiku z zaporniki

Vprašanje 9 S katerimi oblikami radikalizacije se soočate v zaporu/na svojem delovnem mestu? a. verska radikalizacija b. leva politična usmerjenost c. desna politična usmerjenost d. drugo

Vprašanje 10 Kakšen je vaš splošni pristop k obravnavi radikalizacije v zaporih? Opišite situacijo s svojimi besedami.

Vprašanje 11 Ali imate vzpostavljene konkretne metode za obravnavo radikalizacije v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo navedite.

Vprašanje 12 Ali obstajajo posebne komponente, zasnovane posebej za zapornice? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite.

Vprašanje 13 Ali obstajajo posebna orodja ali programi za obravnavanje preprečevanja radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporu? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite.

Vprašanje 14 Ali uporabljate orodja za oceno tveganja v zvezi z radikalizacijo? Če je odgovor pritrdilen, katera?

Vprašanje 15 Ali so vidiki, ki zadevajo človekove pravice, del vaših ukrepov za boj proti radikalizaciji v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite v nekaj stavkih.

Vprašanje 16 Ali ste opravili kakšno usposabljanje v zvezi s prepoznavanjem znakov radikalizacije v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, navedite cilje usposabljanja in na kratko opišite njegovo vsebino.

Priloga II – Sestanki fokusnih skupin: vzorčni vprašalnik

- 1.** Ali obstajajo posebne nacionalne zakonodajne opredelitve radikalizacije, ki vas vodijo pri vašem delu? Ali so skladne s pojavom radikalizacije, s katerim se vsakodnevno srečujete pri svojem delu?
- 2.** Ali obstajajo posebni programi preprečevanja radikalizacije in/ali obravnavanja, usmerjenega v boj proti radikalizaciji? Če takšni programi ne obstajajo, ali menite, da bi jih bilo pomembno vzpostaviti?
- 3.** Kakšne pozitivne izkušnje bi izpostavili glede posegov, ki jih je izvedla uprava vašega zavoda za prestajanje zaporne kazni v zvezi z radikaliziranimi zaporniki ali z zaporniki, ki jim je grozila radikalizacija? S katerimi glavnimi težavami se v zvezi s tem srečujejo izvajalci na terenu?
- 4.** Ali menite, da ima skupina mladih odraslih, ki jim grozi radikalizacija, kakšne posebne značilnosti v primerjavi s splošno zaporniško populacijo? Katere posebne potrebe mladih odraslih, ki jim grozi radikalizacija, ste prepoznali? Ali menite, da bi morali v tem smislu obstajati kakšni posebni programi, namenjeni mladim odraslim? Če ti programi že obstajajo, ali so primerni glede na opredeljene potrebe?
- 5.** Ali obstajajo uradni kazalniki vedenja v zvezi z radikalizacijo zapornikov? Če je odgovor pritrdilen, kako so zasnovani/pripravljeni in kaj vključujejo? Na katerih merilih temeljijo? Kako jih uporabljate pri svojem vsakodnevnem delu?
- 6.** Kakšni dokazi in psihološke ali kriminološke teorije podpirajo programe, ki obstajajo (ali tiste, ki bi morali obstajati)?
- 7.** Kdo so strokovnjaki, vključeni v te programe? Katere so glavne težave, s katerimi se srečujejo izvajalci na terenu pri svojem vsakodnevnem delu z radikaliziranimi zaporniki ali s tistimi zaporniki, ki jim grozi radikalizacija? Kakšno vlogo bi morali pri tem igrati socialni delavci, vzgojitelji, psihologi, kulturni posredniki in drugi strokovnjaki? Kaj pa subjekti iz tretjega sektorja?
- 8.** Katere strategije se trenutno uporabljajo za spodbujanje pozitivnih identitet in odpornosti radikaliziranih posameznikov in tistih posameznikov, ki jim grozi radikalizacija?
- 9.** Nekateri strokovnjaki opozarjajo, da programi intervencije ne smejo temeljiti le na politiki ničelnega tveganja (možni učinki označevanja aktuarske perspektive in morebitno nasprotje s človekovimi pravicami itd.) Kaj o tem menite vi? Kako se ta praksa glede ničelnega tveganja na podlagi vaših izkušenj prenaša v prakso?

10. Projekt obravnava stopnjo spoštovanja človekovih pravic in politike, ki se izvajajo v zvezi s tem. Kako vi ocenjujete to področje? Če je potrebno, kako bi se lahko izboljšala skladnost na tem področju? Kaj v zvezi s tem menite o izolacijskih ukrepih za radikalizirane posameznike/posameznike, ki jim grozi radikalizacija?

11. Ali na splošno (kar zadeva človekove pravice v zavodih za prestajanje kazni) menite, da se v zaporih spoštujejo potrebe in zahteve zapornikov v zvezi z njihovim kulturnim, etničnim in verskim ozadjem?

Priloga III – Intervjuji z mladimi v zaporu ali v probacijskih okoljih: vprašalnik

Spoštovani sogovornik_ca,

hvala, ker ste se odzvali na naše povabilo. Smo skupina raziskovalcev iz različnih evropskih držav. Z vami bi se radi pogovorili o nekaterih vidikih življenja, ki so pomembni za vsakega od nas, kot so prijatelji, družina, dobro počutje, prepričanja, odnosi in vedenje.

Pogovor je razdeljen na dva dela. V prvem delu boste dobili nekaj odprtih vprašanj, v drugem delu pa boste morali izpolniti vprašalnik tako, da obkrožite odgovor, ki vam najbolj ustreza. Ne pozabite, da ni pravih in napačnih odgovorov.

Sodelovanje v pogovoru lahko kadar koli tudi prekinete. Če želite prekiniti sodelovanje, to le povejte sogovorniku.

Nikoli ne bomo poznali vaše identitete, ker bomo za identifikacijo vprašalnika uporabljali le številčne kode. Ker nam je mar za vašo zasebnost, bomo sprejeli vse potrebne ukrepe za njeno zaščito.

HVALA!

KVALITATIVNI RAZDELEK⁵

OSNOVNI PODATKI

Spol ☐ Moški ☐ Ženski ☐ Nebinarni

Koliko ste stari? _____

Kje ste se rodili? _____

Kako dolgo ste že v Italiji (partnerji: vnesite ime zadevne države)?

Kje so bili rojeni vaši starši?

Kje ste odraščali?

Družinski status (poročen, ločen, otroci, bratje in sestre, živite sami)

Katere veroizpovedi ste? ☐ ateizem ☐ katoliška ☐ krščanska (npr. protestantska, pravoslavna) ☐ muslimanska ☐ judovska ☐ budistična ☐ drugo(navedite): _____

Ste bili pred zaporom v službi? Če je odgovor pritrdilen, kaj ste delali? _____

Katera je vaša stopnja izobrazbe?

☐ osnovna šola ☐ srednja šola ☐ diploma ☐ magisterij ☐ doktorat

KRIMINOLOŠKE INFORMACIJE

Kako dolgo ste bili v zaporu?

Koliko ste bili stari, ko so vas aretirali?

Za katera kazniva dejanja ste bili obsojeni? (NEOBVEZNO)

⁵ Pet področij in s tem povezanih vprašanj iz kvalitativnih razgovorov, opravljenih z mladimi zaporniki, so navdihnili naslednja besedila: Barrelle, K., "Pro-integration: Disengagement from and life after extremism", v: *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7, 2015, str. 129-142, na voljo na spletnem naslovu: <https://doi.org/10.1080/19434472.2014.988165>; Cherney, A., & Belton, E., "Assessing intervention outcomes targeting radicalized offenders: Testing the pro integration model of extremist disengagement as an evaluation tool", v: *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13, 2020, str. 193–211; na voljo na spletnem naslovu: <https://doi.org/10.1080/17467586.2019.1680854>.

SKUPINSKA IDENTIFIKACIJA

Prav vsi smo del družbenih skupin in skupnosti. Katera od naslednjih skupin vam je blizu? Izberete lahko več kot en odgovor.

☐ moja država ☐ moja politična skupina ☐ moja družina ☐ moja verska skupina ☐ moja etnična skupina ☐ moji prijatelji ☐ drugo (opredelite):

Sedaj pa bi vam radi zastavili nekaj vprašanj o vašem življenju zunaj zapora in v njem. Preskočite vprašanja, na katera ne želite odgovoriti. Če vam je neprijetno, povejte spraševalcu, da želite prenehati z odgovarjanjem ali da ne želite odgovoriti na nekatera specifična vprašanja.

PODROČJE ŠT. 1: SOCIALNI ODNOSI

Ko razmišljate o svojih družbenih stikih in odnosih, koliko bližnjih in zaupanja vrednih

prijateljev imate po vašem mnenju? Malo? Nekaj? Veliko?

Prijatelji in družina igrajo pomembno vlogo v našem življenju. Kako bi opisali svoje odnose z njimi?

Vsi smo del večje družbe in včasih lahko doživimo tako pozitivne kot negativne izkušnje. Se vam je kdaj zdelo, da doživljate diskriminacijo ali izolacijo s strani drugih?

Zdaj živite v skupnosti z drugimi ljudmi. Kako bi opisali svoje odnose z drugimi zaporniki? Imajo v vašem življenju pomembno vlogo? Zakaj?

Kako bi opisali svoje odnose z osebjem v zaporu, pazniki in socialnimi delavci (npr. vzgojitelji, psihologi)?

Tako kot v večji družbi se lahko tudi v zaporu posamezniki počutijo, da drugi z njimi ne ravnaajo tako, kot bi si želeli. Ali menite, da drugi zaporniki in osebje v zaporu lepo ravnaajo z vami? Ali se vam zdi tudi, da upoštevajo vse vaše potrebe in zahteve, povezane z vašimi kulturnimi in verskimi tradicijami?

PODROČJE ŠT. 2: PSIHO SOCIALNO DOBRO POČUTJE

Vsakdo v svojem življenju poskuša najti namen, smisel in usmeritev, kar si prizadevamo poiskati v različnih izkušnjah in z različnimi okoliščinami. Kaj ali kdo predstavlja vaš namen, smisel in usmeritev zunaj zapora? In zdaj?

Včasih se lahko počutimo dobro in polni energije, spet drugič pa smo lahko žalostni ali potrti. Ali menite, da se lahko zunaj zapora in v njem zanesete na podporno mrežo? Pomislite na primer na svoje prijatelje, družino, osebje v zaporu, druge zapornike ali tiste ljudi, ki imajo posebno mesto v vašem življenju. Kako vam nudijo podporo?

Nekaj tolažbe lahko dobimo od drugih ljudi, vendar so za to pomembni tudi drugi viri. Ali obstaja kakšna misel ali dejavnost, zaradi katere se med bivanjem v zaporu počutite dobro?

PODROČJE ŠT. 3: *IDENTITETA*

Poleg tega, da iščemo namen, smisel in usmeritev v svojem življenju, si vsi prizadevamo tudi ugotoviti, kdo pravzaprav smo. Kako bi opisali, kdo ste bili pred zaporom?

Nekatera doživetja nas lahko spremenijo in nam pomagajo odkriti nekaj novega o nas. Kako vas je zapor spremenil? Ali odkrivате nove podobe sebe, nova prepričanja, nove interese ali nove vloge? Vam kdo pomaga razmišljati o vas in o vaši zgodbi?

Ljudje se počutijo povezane z drugimi posamezniki in skupinami ter radi preživljajo čas z njimi. Na začetku razgovora ste omenili nekaj skupin. Zakaj so za vas pomembne?

PODROČJE ŠT. 4: *IDEOLOGIJA*

Ljudje imajo prepričanja in ideale, ki so pomembni deli njihovega življenja. Ali to velja tudi za vas? Kako pomembni so v vašem življenju? Ali so se po prestajanju zaporne kazni spremenili?

Ljudje imajo lahko različna prepričanja in poglede na svet. Ali menite, da je dobro razmišljati podobno kot nekdo, ki ima drugačna prepričanja in poglede na svet? Kaj ste o tem mislili pred zaporom?

Imate koga, s komer se lahko pogovorite o stvareh, ki se vam zdijo pomembne?

PODROČJE ŠT. 5: *STALIŠČA IN VEDENJA*

Ljudje včasih uporabijo nasilje, da dobijo tisto, kar želijo, ali da potrdijo svoje ideje. Ali menite, da je uporaba nasilja upravičena?

Ljudje radi prispevajo k svojim skupnostim na različne načine. Ste bili pred zaporom kdaj vključeni v katero koli državljansko ali versko skupnost in v katero koli prosocialno aktivnost? In zdaj?

Ali ste trenutno vključeni v kakšne izobraževalne in poklicne programe? Če je odgovor nikalen, ali bi radi sodelovali v kakšnem programu?

Ali menite, da vam je zaporna kazen koristila? Če da, kako in zakaj? Kako si predstavljate svoje življenje po zaporu?